

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΡΟΥΣΣΟΣ, Ἀθῆναι

ΑΡΧΙΛΟΧΟΣ ΚΑΙ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

1. Ἡ κρίση τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὸν Ἀρχίλοχο.

Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ βίαιες ἐκφράσεις, ποὺ μεταχειρίζεται γιὰ νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὸν Ὅμηρο, ὁ Ἡράκλειτος, ἀπόσπ. 42¹, λέει ὅτι θὰ ἄξιζε, χτυπώντας τον μὲ τὸ ραβδί, νὰ τὸν διώχνουν ἀπὸ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνες, ὅπου οἱ ποιητὲς ραψωδοῦσαν τὰ ἔργα τους, καὶ προσθέτει ὅτι τὴν ἴδια τύχη θὰ ἄξιζε καὶ ὁ Ἀρχίλοχος: *Ὅμηρον ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι, καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως*².

Αὐτὴ ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ κορυφαίου ἐπικοῦ καὶ τοῦ κορυφαίου λυρι-

1. Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρακλείτου σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο εἶναι σύμφωνη μὲ ἐκείνη στὴν ἔκδοση Diels, ἀλλὰ γιὰ τὴ μορφή τοῦ κειμένου ἔχει τὴν εὐθύνη ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρχιλόχου συμφωνοῦν καὶ στὴν ἀρίθμηση καὶ στὴ μορφή τοῦ κειμένου μὲ τὴν πρόσφατη μεγάλη κριτικὴ ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ καὶ τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ γιὰ τὸ ἔργο του: *Archilochus. Fragmenta edidit, veterum testimonia collegit I. Tarditi, Roma, Ateneo 1968, viii+35+298 p. (Lyricorum Graecorum quae exstant 2)*.

2. Γιὰ τὴ μορφή τοῦ κειμένου αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος, ποὺ ἔχει παραδοθῇ ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸ Διογένη τὸ Λαέρτιο 9,1 Long, παλαιότερα εἶχαν διατυπωθῇ ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο τμήμα του, δηλαδὴ τὸ καὶ *Ἀρχίλοχον ὁμοίως*, ποὺ ἀκριβῶς μᾶς ἐνδιαφέρει. Ὅμως οἱ ἀμφιβολίες δὲν ἐπεκράτησαν, καὶ ὅλοι οἱ ἐκδότες δημοσιεύουν τὸ ἀπόσπασμα χωρὶς καμιά ἀθέτηση. Σήμερα ἔχομε στὴ διάθεσή μας δυὸ ἀκόμα στοιχεῖα, ποὺ ἐνισχύουν τὴ θετικὴ πλευρά: Τὸ ἓνα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ σύνταξη μὲ τὸ *ὁμοίως* θεωρεῖται δυνατὴ στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείτου (βλ. *Heraclitus. Greek Text with a Short Commentary* by M. Marcovich. Editio major, Merida/Venezuela, The Los Andes University Press 1967, 151) καὶ τὸ ἄλλο ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀρχιλόχου πάλι πλάνη σ' ἐκεῖνο τοῦ Ὀμήρου καὶ στὸν Ψευδο-Ἡράκλειτο, *Ἐπιστολαὶ* 7 (στὸ Marcovich 150), γεγονὸς ποὺ σημαίνει, ἂν ὄχι ὑπαινιγμὸ ἀκριβῶς στὸ ἀπόσπασμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ ἔμμεση ἀπόδειξη γιὰ τὴ γνησιότητά του στὸ ἀκέραιο, τουλάχιστο βεβαίωση ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἀσχολήθηκε ὅπωςδὴποτε μὲ τὸν Ἀρχίλοχο. Ἐτσι, καὶ ἂν ἀκόμα κάποτε μποροῦσε νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὸ τμήμα καὶ *Ἀρχίλοχον ὁμοίως* δὲν διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ἀκριβῶς στὴ μορφή ποὺ τὸ παραδίδει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὅποτε θὰ γινόταν δεκτὸ μόνον ὡς δοξογραφικὴ μαρτυρία, ἡ εἴδηση γιὰ τὸ θέμα μας δὲν χάνει καθόλου τὸ κύρος της, ἀφοῦ θεωρεῖται δεδομένο ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἀποδοκιμάζει τὸν Ἀρχίλοχο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἀποδοκιμάζει καὶ τὸν Ὅμηρο.

κοῦ ποιητῆ τοῦ πρώιμου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ εἶχαν φύγει ἀπὸ τὴ ζωὴ 150 ὥς 200 χρόνια πρὶν γράψει τὸ ἔργο του ὁ σοφὸς τῆς Ἐφέσου, διατυπωμένη μὲ τέτοιο πάθος, ποὺ μόνο ἀργότερα στὸν Πλάτωνα θὰ συναντήσωμε τὸ ἀνάλογο του³, καθὼς ἔχει παραδοθῇ χωρὶς αἰτιολόγηση καὶ χωρὶς ἄλλα συμφραζόμενα, γεννᾷ τὴν ἀνάγκη νὰ μάθωμε γιὰ ποιὸ λόγο καὶ μὲ ποιὸ τρόπο θεμελιώνεται ἀπὸ τὸ φιλόσοφο αὐτῇ ἡ ἀποδοκιμασία, γιὰτὶ ἡγέτες ἀπὸ δυὸ διαφορετικὰ εἶδη τοῦ ποιητικοῦ λόγου βαρύνονται μὲ τὴν ἴδια κατηγορία καὶ μὲ ποιὸ κριτήριον ὁ Ἀρχίλοχος τοποθετεῖται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸν Ὅμηρο⁴.

Προτοῦ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς κριτικῆς καὶ μὲ τὴν αἰτιολόγησή της, θὰ πρέπει νὰ σημειώσωμε ὅτι, μὲ ἐξαίρεση κάποια ἐπὶ κριση τοῦ Ἀρχιλόχου ἀπὸ τὸ σοφιστὴ Κριτία, ἀπόσπ. 44 Diels (βλ. σελ. 113 τοῦ παρόντος), ἡ πρόταση τοῦ Ἡρακλείτου ἀποτελεῖ στὸ σύγχρονο κόσμο τὴ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὸν κορυφαῖο λυρικὸ ποιητὴ σὲ φιλοσοφικὸ ἔδαφος προπλάτωνικό⁵. Ἄν ἄλλοι φιλόσοφοι αὐτῆς τῆς περιόδου εἶχαν ἐκφραστῇ γιὰ τὸν Ἀρχίλοχο καὶ εἶχαν διατυπώσει κάποια γνώμη παρόμοια μὲ ἐκείνη τοῦ Ἡρακλείτου ἢ διαφορετικὴ, ἀκόμη ἂν ὁ Ἡράκλειτος ἀκολουθῇ στὴν κρίση του κάποια γνώμη διατυπωμένη ἀπὸ ἄλλους πρὶν ἀπὸ αὐτὸν

3. Βλ. ἐνδεικτικά : Θεαίτητος 152e καὶ 179e, Μένων 91d-92a καὶ Πολιτεία 10,600a-e Burnet.

4. Ὁ Α. v. Blumenthal, *Die Schätzung des Archilochos im Altertume*, Stuttgart, Kohlhammer 1922, 2, ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα, ἀλλὰ δὲν προχωρεῖ στὴν ἐξέτασή του καὶ ἀρκεῖται στὴ γενικὴ παρατήρηση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐχθρικὴ στάση τοῦ νέου στοιχείου ἀπέναντι στὸ παλαιό.

5. Στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προπλάτωνικῶν φιλοσόφων, καθὼς καὶ στὶς σχετικὲς μὲ αὐτὰ μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων, δὲν ἔχουν διατηρηθῇ παρὰ ἐλάχιστα ἴχνη ἀπὸ τὴν κριτικὴ ποὺ ἄσκησαν οἱ προπλάτωνικοὶ φιλόσοφοι σὲ ποιητὲς τοῦ πρώιμου Ἑλληνισμοῦ. Αὐτὰ τὰ ἴχνη εἶναι τοῦ Ξενοφάνη, ἀπόσπ. 9-11 Diehl (βλ. σελ. 109 τοῦ παρόντος), μαρτ. 1 33-35 66 Farina γιὰ τὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο καὶ τὸ Σιμωνίδη τὸν Κεῖο, τοῦ Ἡρακλείτου, ἀπόσπ. 40 42 56-57 105, μαρτ. 22, γιὰ τὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο καὶ τὸν Ἀρχίλοχο (βλ. σελ. 108-110 τοῦ παρόντος), τοῦ Ἀναξαγόρα, μαρτ. 1 Diels, τοῦ Διογένη τοῦ Ἀπολλωνιάτη, μαρτ. 8 Diels, τοῦ Δημοκρίτου, ἀπόσπ. 21 Diels, καὶ τοῦ Ἰππία, μαρτ. 10 Diels, γιὰ τὸν Ὅμηρο, καὶ τοῦ Κριτία, ἀπόσπ. 1 καὶ 44 Diels (βλ. σελ. 113 τοῦ παρόντος) γιὰ τὸν Ἀρχίλοχο καὶ τὸν Ἀνακρέοντα. Ἐδῶ δὲν ἔχουν ὑπολογιστῇ κρίσεις γιὰ τοὺς Ὀρφικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους θεολόγους, καθὼς καὶ γιὰ τὸν Ξενοφάνη, ποὺ εἶναι φυσικὸ ν' ἀπασχολῇ ὡς φιλόσοφος ἐκείνους ποὺ τὸν κρίνουν. Γενικὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς προπλάτωνικῆς κριτικῆς τοῦ ποιητικοῦ λόγου σήμερα ἔχομε στὴ διάθεσή μας δυὸ βασικὰ ἔργα : Τὴ συλλογὴ κειμένων μὲ ἰταλικὴ μετάφραση καὶ ἐρμηνευτικὰ σχόλια τῆς G. Lanata, *Poetica Pre-Platonica*. Testimonianze e frammenti. Testo, traduzione e commento a cura di G. Lanata, Firenze, La Nuova Italia 1963, 306 p. (Biblioteca di studi superiori. Filosofia antica 43) καὶ τὴν πραγματεία τῆς R. Harriott, *Poetry and Criticism before Plato*, London, Methuen 1969, 168 p.

καὶ ἂν ἡ κριτικὴ στάση του βρῆκε στὸν καιρὸ του μεγάλη ἢ περιορισμένη ἀπήχηση, ἀποδοχή, μίμηση ἢ ἀντίδραση, ὅλα αὐτὰ εἶναι πράγματα ποὺ ἴσως δὲν θὰ τὰ μάθουμε ποτέ.

Ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς μοναδικῆς μαρτυρίας μεγαλώνει ἀκόμη περισσότερο, ὅταν ἀναλογιστοῦμε ὅτι στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρακλείτου, καθὼς καὶ στὶς σχετικὲς μὲ αὐτὸ μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων, δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἀπὸ ἐνδεχομένως διατυπωμένες ἀπόψεις τοῦ φιλοσόφου γιὰ ἄλλους λυρικούς, οὔτε γιὰ τοὺς χρονικὰ καὶ τοπικὰ πλησιέστερους στὸν Ἡράκλειτο, ὅπως ὁ Μίμνερμος, ἡ Σαπφὼ καὶ ὁ Ἀλκαῖος, οὔτε ἀκόμα γιὰ τοὺς συμπολίτες του, τὸν Καλλῖνο καὶ τὸν Ἰππώνακτα, ποὺ φυσικὸ ἦταν νὰ ἀπασχολήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου (πρβλ. σελ. 106 καὶ 112 τοῦ παρόντος). Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει ἀκόμα νὰ προστεθῇ ἐδῶ, καὶ ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ὡς στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀποτίμηση τῆς κριτικῆς τοῦ Ἀρχιλόχου ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλα τὰ πρόσωπα ποὺ μνημονεύονται στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου, καὶ αὐτὰ εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἀρχίλοχο, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Ξενοφάνης, ὁ γεωγράφος Ἐκαταῖος καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ σοφὸς Βίας, μὲ ἐξαίρεση τὸν τελευταῖο, κρίνονται ὄχι ἀπλῶς μὲ τρόπο ἀρνητικὸ ἀλλὰ καὶ μὲ διάθεση χλευαστικὴ⁶ καὶ ὅτι τέτοια ὀξύτητα στὸ ὕφος τῆς κριτικῆς ἔχει τὸ προηγούμενό της μόνο στὸν Ξενοφάνη, ἀποσπ. 9-11 Diehl (βλ. σελ. 109 τοῦ παρόντος), ποὺ πρέπει καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ νὰ θεωρηθῇ δάσκαλος τοῦ Ἡρακλείτου.

Πρῶτα ἀξίζει νὰ σταθοῦμε στὴ γλωσσικὴ μορφή τῆς ἀποδοκιμασίας. Καθὼς συμπεραίνομε ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του, ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται νὰ μεταχειρίζεται συχνὰ ἓνα ὀρισμένο, χαρακτηριστικὸ σχῆμα, γιὰ νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀποδοκιμασία του γιὰ πρόσωπα ποὺ κρίνει :

Ἀπόσπ. 42. Γιὰ τοὺς ποιητές: *ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι*

Ἀπόσπ. 58. Γιὰ τοὺς γιατροὺς: *ἄξιον μηδένα μισθὸν λαμβάνειν*

Ἀπόσπ. 121. Γιὰ τοὺς Ἐφεσίους: *ἄξιον Ἐφεσίοις ἀπάγξασθαι*

Τὸ σχῆμα *ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι* ἦταν βέβαια ἐτοιμασμένο ἀπὸ τὸν ἀρχαιότερο συμπολίτη τοῦ φιλοσόφου, τὸν Ἰππώνακτα, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ στίχο 7,1 Diehl: *βάλλοντες καὶ ῥαπίζοντες*. Εἰδικὰ γιὰ τὸ ρῆμα *ῥαπίζεσθαι* πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι κανένας ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλεί-

6. Βλ. τίς κρίσεις τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὸν Ὅμηρο στὰ ἀποσπ. 42 καὶ 56, γιὰ τὸν Ἡσίοδο στὰ ἀποσπ. 40 καὶ 57, γιὰ τὸν Πυθαγόρα στὰ ἀποσπ. 40 καὶ 129, γιὰ τὸν Ξενοφάνη στὸ ἀπόσπ. 40, γιὰ τὸν Ἐκαταῖο ἐπίσης στὸ ἀπόσπ. 40 καὶ γιὰ τὸ Βιάντα στὸ ἀπόσπ. 39 καὶ 104, ὅπου ὁ Ἡράκλειτος παραθέτει καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποφθέγματά του. Πρβλ. τίς σελ. 108-110 τοῦ παρόντος.

του δὲν τὸ εἶχε μεταχειριστῇ οὔτε πιὸ συχνὰ οὔτε πιὸ ἐμφαντικὰ ἀπὸ τὸν Ἰππώνακτα. Ἔτσι μὲ τὴ διατύπωση τῆς ἀποδοκιμασίας ὁ Ἡράκλειτος δὲν ἀποκλείεται, πράγμα ποὺ εὐνοεῖ τὴ χλευαστικὴ πρόθεσή του, νὰ κάνῃ σκόπιμη ὑπόμνηση σὲ στίχους τοῦ συμπολίτη του.

Ἡ φράση ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι στὴ χρήση τῆς ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ἔχει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κυριολεκτικὴ σημασία τῆς προσβάσεις σὲ δυὸ μεταφορικές. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ μιὰ θεμελιώνεται στὴν προέλευση τῆς φράσης, δηλαδή στὴν ἀρχικὴ χρήση τῆς στὴ γλώσσα, καὶ ἡ ἄλλη στὴ συνείδηση τοῦ συγγραφέα, τὴ διαμορφωμένη ἀπὸ τὸ πρόβλημα ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ. Στὴ κυριολεξία ὁ Ἡράκλειτος, ὅπως δηλώθηκε ἤδη στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου, ἐννοεῖ ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου θὰ ἔπρεπε νὰ διώχνουν τοὺς ποιητὲς ἀπὸ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνες, ὅπου αὐτοὶ ραψωδοῦσαν τὰ ἔργα τους⁷. Ὅμως, καθὼς ἡ φράση κατάγεται ἀπὸ τὴν ἀθλητικὴ γλώσσα⁸, ὅπου σημαίνει ἀποκλεισμὸ τοῦ ἀθλητῆ ἀπὸ τὸ ἀγώνισμα καὶ ἀποβολή του ἀπὸ τὸν ἀγωνιστικὸ χῶρο, γιατί δὲν ἔχει τηρήσει τοὺς κανόνες τοῦ ἀθλήματος (ἀκόμα καὶ ὁ ὅρος *ῥαπίζεσθαι* μᾶς συνδέει μὲ τοὺς *ῥαβδούχους*, ὄργανα γιὰ τὴν τήρηση τῶν κανονισμῶν στοὺς ἀγῶνες), ὑποβάλλει στὸ δέκτη τοῦ λόγου τοῦ Ἡρακλείτου τὴν πεποίθηση τοῦ φιλο-

7. Ὅρισμένοι μελετητές, ὅπως ὁ H. Fränkel, *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*, München, Beck 1969³, 449, καὶ ὁ Marcovich 151, νομίζουν ὅτι τὴν περιγραφόμενη τύχη τὴν ἀξίζαν κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Ἡρακλείτου ὅχι οἱ ἴδιοι οἱ ἀποδοκιμαζόμενοι ποιητὲς, ὅταν ζοῦσαν, ἀλλὰ οἱ ραψωδοί, ποὺ ἀργότερα, καὶ στὸν καιρὸ τοῦ φιλοσόφου, συντελοῦσαν μὲ τὸ ἐπάγγελμά τους στὴ διάδοση τῶν ἰδεῶν ποὺ περιέχονται στὰ ἔργα τῶν ποιητῶν. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία εἶναι θεμιτὴ, ἀλλὰ ἔχει μόνο συνεκδοχικὴ ἀξία, γιατί στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ μᾶς πείθουν ὅτι ὁ φιλόσοφος πιὸ πολὺ ἀπὸ ὅσο ἐκείνους ποὺ διαδίδουν τὶς ἀποδοκιμαζόμενες ἰδέες τῶν παλαιότερων του ἔχει στὸ νοῦ του τοὺς ἴδιους τοὺς δημιουργοὺς τῶν ἰδεῶν καὶ αὐτοὺς ἐπικρίνει, αὐτοὺς προσωπικὰ ἀποδοκιμάζει, ἄσχετα ἂν εἶναι σύγχρονοί του καὶ ζοῦν ἢ ὄχι. Ἔτσι στὸ ἀπόσπ. 56 λέει γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ὀμηρο, *ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων* (αὐτὸ τὸ βαθμὸ εἰρωνείας μόνο ὁ Πλάτων θὰ μπορέσῃ νὰ τὸν φτάσῃ), ὅτι τὸν *ἐξηπάτησαν τὰ παιδιὰ*· στὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα γιὰ τὸν Ἡσίοδο, ποὺ ἦταν *διδάσκαλος πλείστων* καὶ ποὺ ὅλοι ἤξεραν τοῦτον *πλείστα εἰδέειν*, ὅτι εἶναι αὐτὸς *ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν*· στὸ ἀπόσπ. 129 ὅτι ὁ Πυθαγόρας ὁ ἴδιος, ὅχι οἱ μαθητὲς του ἢ οἱ ὀπαδοί του, εἶναι αὐτὸς ποὺ *ἐποιήσατο κακοτεχνίην*· καὶ στὸ ἀπόσπ. 40 ὅτι ἂν ἡ πολυμαθὴς μποροῦσε νὰ φωτίσῃ τὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ εἶχε φωτίσει, ὅχι τοὺς ὀπαδοὺς τους, ἀλλὰ τοὺς ἴδιους τοὺς δασκάλους *Ἡσίοδον καὶ Πυθαγόρην, αὐτὶς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἐκταῖον*. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία μᾶς ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τέτοιες ἐπικρίσεις καὶ ἀποδοκιμασίες προσώπων *ζώντων καὶ νεκρῶν* (Ἡράκλειτος 63) βρίσκομε πλῆθος καὶ στὸν Πλάτωνα. Ἐνδεικτικὰ βλ. τὰ χωρία ποὺ σημειώσαμε στὴ σημ. 3, καθὼς καὶ τὶς σελ. 108-110 τοῦ παρόντος.

8. Γιὰ τὴ χρήση τῆς στὴν ἀθλητικὴ ὀρολογία τῶν ἀρχαίων βλ. J. D. Ellsworth, *Pindar's Pythian 14: Ἀγῶνος βαλεῖν ἔξω*. A New Suggestion, *AJPh* 94 (1973) 293-296, ὅπου καὶ παραπομπὲς στὰ εἰδικὰ ἔργα.

σόφου ὅτι οἱ κρινόμενοι ποιητὲς δὲν ἔπαιξαν καλὰ τὸ ρόλο τους στὶς κοινωνίες ὅπου ἔζησαν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη πρόσβαση σὲ μεταφορική σημασία. Ἡ δεύτερη προετοιμάζεται γιὰ τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὸν ἄλλο ἀγῶνα, ποὺ θερμαίνει καὶ ὀργανώνει τὴ σκέψη τοῦ σοφοῦ τῆς Ἐφέσου, αὐτὸν ποὺ ὁ Πλάτων, *Σοφιστής* 246a Burnet, θὰ πεῖ *γίγαντομαχία περὶ τῆς οὐσίας*. Σ' αὐτὸ τὸν ἀγῶνα οἱ ὀνομασμένοι ποιητὲς δὲν ἔχουν καμιά θέση. Ἄν ἡ φράση *ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι* δὲν συνοδευόταν ἀπὸ τὸν ὄρο *ῥαπίζεσθαι*, τὸ νόημά της θὰ ἦταν ἀπλὴ ἀπόρριψη τῶν ποιητῶν ἀπὸ τὸ φιλόσοφο. Ὅμως ἡ προσθήκη τοῦ ὄρου *ῥαπίζεσθαι* μετατρέπει τὴν ἀπόρριψη σὲ βίαιη ἀποδοκιμασία. Στὴ συνείδηση τοῦ φιλοσόφου δεσπόζει ἡ γνώμη ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου εἶχαν χρέος ὄχι ἀπλῶς νὰ τηρήσουν ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὶς ἰδέες ποὺ περιέχουν τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀντίδρασή τους μὲ βίαια μέσα.

Ὁ ὄρος *ἐκβάλλεσθαι* καὶ μόνος του πρέπει νὰ εἶναι γιὰ τὸν Ἡράκλειτο ἰδιαίτερα πλούσιος σὲ ὑπαινικτικὸ περιεχόμενο. Πρῶτα, καθὼς θυμίζει στοὺς Ἐφεσίους, *οἵτινες Ἐρμόδωρον ἐξέβαλον* 121, τὴν ἐξορία, τὴν ὑπαινίσσεται γιὰ τοὺς ἀποδοκιμαζόμενους ποιητὲς. Ὑστερα, στὴ συνάφειά του μὲ τὸν τύπο *ἐκβλητότεροι* τοῦ ἀποσπ. 96, ὅπου ὁ Ἡράκλειτος λέει ὅτι καὶ ἀπὸ τὶς ἀκαθαρσίες πιὸ πολὺ γιὰ πέταμα εἶναι τὰ πτώματα, μπορεῖ νὰ ὑποδηλώνη ὅτι κατὰ τὴ συνείδηση τοῦ φιλοσόφου οἱ ποιητὲς ποὺ αὐτὸς ἀποδοκιμάζει εἶναι ἄχρηστοι, γιὰ πέταμα. Τέλος στὴν ἐκλογή τοῦ ὄρου *ἐκβάλλεσθαι* οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἡρακλείτου ἴσως νὰ ἀναγνώριζαν καὶ κάποιον ὑπαινιγμὸ τοῦ φιλοσόφου στὴν παράδοση ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ τέλος τοῦ Ἀρχιλόχου. Σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες 21 50 67 98 115 στὴν ἔκδοση Tarditi ἐκεῖνος ποὺ εἶχε σκοτώσει τὸν ποιητὴ στὸν πόλεμο, ποὺ ἔκαναν οἱ συμπολίτες του μὲ τοὺς γείτονές τους, τοὺς Ναξίους, ἦταν γνωστὸς καὶ τοῦ εἶχε ἀπαγορευτὴ ἡ εἴσοδος στὸ ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνα μὲ τὸ αἰτιολογικὸ *Μουσῶν θεράποντα ἀνηρηκέναι*. Στὶς σημειωμένες μαρτυρίες οἱ φράσεις *ἐξελαύνων* [sc. ὁ Ἀπόλλων τὸν ἀποκτείναντα] *ἐκ τοῦ νεώ*, *ἐξεῖργεν τοῦ νεώ*, *διεκώλυσεν εἰπών· ἐξιθι νηοῦ καὶ κελεύουσα* [sc. ἡ Πυθία] *ἐξιέναι τοῦ ναοῦ τὸν ἐναγῇ* θυμίζουν τὸν ὄρο *ἐκβάλλεσθαι* τῆς ἀποδοκιμασίας τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ φιλόσοφο. Ἀνάλογη παράδοση γιὰ κάποια δοκιμασία τοῦ Ὀμήρου, γνωστὴ στὸν Ἡράκλειτο 56⁹, μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση ὅτι καὶ ἡ παράδοση ἢ σχετικὴ μὲ τὸ τέλος τοῦ Ἀρχιλόχου ἦταν γνωστὴ στὸ σοφὸ τῆς Ἐφέσου.

9. Πρβλ. A. D. Skiadas, *Homer im griechischen Epigramm*, Athen, Griechische Humanistische Gesellschaft 1965, 14 καὶ 48 (Studien und Untersuchungen 4). Ἐπίσης σελ. 108 τοῦ παρόντος.

Τὸ ἀπόσπασμα ποὺ μελετοῦμε, καθὼς δηλώθηκε ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχή, δὲν περιέχει κανένα στοιχεῖο σχετικὸ μὲ τοὺς λόγους τῆς ἀποδοκιμασίας τοῦ Ἀρχιλόχου ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο. Ἔτσι τὴν κατηγορία ποὺ βαρύνει τὸν ποιητὴ στὴ συνείδηση τοῦ φιλοσόφου μόνο ἔμμεσα μποροῦμε νὰ τὴ γνωρίσωμε. Στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν προσπέλαση τοῦ περιεχομένου αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἔχομε στὴ διάθεσή μας τρία στοιχεῖα: Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ κατηγορία ποὺ βαρύνει τὸν ἄλλο ποιητὴ ποὺ καταδικάζεται μαζὶ μὲ τὸν Ἀρχίλοχο, δηλαδή τὸν Ὅμηρο· αὐτὴ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλα ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου¹⁰. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ἡ γενικότερη κριτικὴ στάση τοῦ Ἡρακλείτου ἀπέναντι στοὺς ἄλλους ποιητὲς καὶ στὰ ἄλλα πρόσωπα τοῦ πρώιμου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴ σκέψη του, μάλιστα θεωρούμενη αὐτὴ ἡ στάση σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀντίστοιχη κριτικὴ ποὺ ἄσκησε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ὁ Ξενοφάνης. Τὸ τρίτο στοιχεῖο εἶναι ἡ φανερὴ ἀντίθεση, ἀκόμα καὶ σύγκρουση, ποὺ διαπιστώνομε ἀνάμεσα στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο, πάνω σὲ ὁρισμένα, κοινὰ καὶ στοὺς δύο θέματα, ποὺ ἐπισημαίνομε στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τους.

1.— Ἡ κατηγορία ποὺ βαρύνει τὸν Ὅμηρο.— Ὁ Ἡράκλειτος δείχνει στὸ ἀπόσπ. 56 ὅτι ὁ Ὅμηρος, *ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων*, εἶχε τέτοια σοφία ποὺ δὲν ἦταν ἱκανὴ νὰ τὸν βοηθήσῃ γιὰ νὰ γνωρίσῃ ἀκόμα καὶ τὰ φανερά πράγματα (*πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν*), ὅπως εἶναι τὸ αἶνιγμα μὲ τὶς ψεῖρες, ποὺ τοῦ εἶπαν τὰ παιδιά καὶ τὸν ἐξηπάτησαν. Ἡ σοφία τοῦ Ὀμήρου, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, δὲν εἶναι καθόλου ἀνώτερη ἢ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἄλλου ἐπικοῦ, τοῦ Ἡσιόδου, ποὺ ὁ Ἡράκλειτος κρίνει στὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα. Καὶ ὁ Ἡσιόδος, πού, ἂν δὲν ἦταν γνωστὸς ὡς *τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων*, ὅμως ἦταν *διδάσκαλος πλείστων* ποὺ πίστευαν τοῦτον *πλεῖστα εἰδέναι*, εἶχε κατὰ τὸν Ἡράκλειτο σοφία πολὺ λίγο ἀποτελεσματικὴ, *ἀφοῦ ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν*. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐκφράσεις τοῦ φιλοσόφου γίνεται φανερό ὅτι στὴ συνείδησή του τόσο ὁ ἕνας ἐπικός ὅσο καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ αὐτὸς 35 χαρακτήρισε ὡς *πολλῶν ἱστορας* καὶ ποὺ 41 δὲν ξέρουν τὸ *ἐν τῷ σοφόν*, δηλαδή τὴν γνώμην *ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων*. Ἔτσι ἡ σοφία τῶν δύο μεγάλων δημιουργῶν τοῦ ἔπους ἐξηγεῖται ὡς *πολυμαθία*,

10. Τὴν ἔκταση τῆς παρουσίας τοῦ Ὀμήρου στὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὴν κρίση τοῦ φιλοσόφου γιὰ τὸν ποιητὴ ἐπιχειροῦσε τὸν περασμένο αἰῶνα νὰ παρουσιάσῃ καὶ νὰ αἰτιολογήσῃ ὁ O. Friedel, *De philosophorum Graecorum studiis Homericis. Part. II. § 4. De Heraclito Ephesio*, «Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Gymnasiums zu Stendal» 1886, 1-20. Σήμερα, ποὺ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸ φιλόσοφο εἶναι πιὸ πολλὲς καὶ πιὸ στέρεις, μιὰ νέα διαπραγμάτευση τοῦ θέματος θὰ μπορούσε νὰ προσφέρῃ καλὴτερη εἰκόνα του.

πού, κατὰ τὸ φιλόσοφο 40, εἶναι ἀνίκανη νὰ φωτίσῃ τὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Ἡράκλειτος, μὲ τὸ κριτήριον τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀλήθεια¹¹, γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ γνῶση, κατηγορεῖ τόσο τὸν Ὅμηρον ὅσο καὶ τὸν Ἡσίοδο γιὰ καλλιέργεια καὶ διάδοση τοῦ ψεύδους. Αὕτῃ ἡ κατηγορία ἀφήνει ἐντονώτερη ἐντύπωση, ἂν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο φέρωμε στὴ μνήμη τὴν ἀντίστοιχη κριτικὴ τοῦ Ξενοφάνη, ποὺ ὡς ἓνα βαθμὸ προετοιμάζει τὴ θέση τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ποὺ γιὰ μᾶς σήμερα εἶναι ἡ ἀρχαιότερη στὴν ἱστορία κριτικὴ φιλοσόφου γι' αὐτοὺς τοὺς ποιητὲς καὶ γιὰ ποιητὲς γενικά. Λέει λοιπὸν ὁ Ξενοφάνης 10 ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἀπέδωσαν στοὺς θεοὺς ὅλα ἐκεῖνα ποὺ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ντροπὴ, δηλαδὴ τὶς κλοπὲς καὶ τὶς μοιχεῖες καὶ τὶς ἀπάτες. Ὑστερα ἀπὸ τὶς ἐξηγήσεις ποὺ ἔχουν δοθῇ εἶναι λογικὸ νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ γνῶμη ποὺ ὁ Ἡράκλειτος εἶχε σχηματίσει γιὰ τὴ σοφία τοῦ κορυφαίου λυρικοῦ δὲν ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε γιὰ τὴ σοφία τῶν κορυφαίων ἐπικῶν ποιητῶν καὶ ὅτι ἡ κατηγορία ποὺ τοῦ εἶχε ἀποδώσει δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μακριὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς κατηγορίας ποὺ βαρύνει τόσο τὸν Ὅμηρον ὅσο καὶ τὸν Ἡσίοδο. Αὕτῃ ἡ ἄποψη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος, ἂν καὶ πρωτοπόρος δημιουργός, ἔχει μέσα του πλῆθος κατάλοιπα ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ ἔπους, ποὺ ἀναφέρονται ὄχι μόνο στὴ γλῶσσα ἀλλὰ καὶ στὶς ιδέες¹². Πρόχειρο δεῖγμα ἀπὸ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἐπικοῦ ιδεόκοσμου στὴν ποίησιν τοῦ Ἀρχιλόχου εἶναι ἡ θεοκρατικὴ νοοτροπία, ποὺ θὰ δείξωμε πιὸ κάτω (σελ. 111 ἐπ.).

2.— Ἡ γενικότερη στάσις τοῦ Ἡρακλείτου ἀπέναντι στὰ πρόσωπα ποὺ κρίνει.— Ἡ πιθανότητα νὰ ἐμπίπτῃ ὁ Ἀρχίλοχος στὸ περιεχόμενον τῆς κατηγορίας ποὺ βαρύνει τοὺς δυὸ ἐπικοὺς ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πρόσωπα ποὺ ὁ Ἡράκλειτος ἀποδοκιμάζει κατηγοροῦνται γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα, δηλαδὴ γιὰ ὅ,τι εἶναι ἀντίθετο στὸ φωτισμὸ τοῦ νοῦ. Ὅπως ἡ σοφία τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ἔτσι καὶ ἡ σοφία τῶν ἄλλων προσώπων, ποὺ κρίνει ὁ Ἡράκλειτος, ἀκόμα καὶ ἐκείνων ποὺ δὲν ὑπηρετοῦν τὴν ποίησιν, ἐξηγεῖται ὡς *πολυμαθίῃ*, πού, ὅπως ὀρίζεται στὸ ἀπόσπ.

11. Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ σημερινὸ κριτήριον γιὰ τὴν ποίησιν, στὴν ἀρχαιότητα, καὶ περισσότερο στὸν καιρὸ τοῦ Ἡρακλείτου, ἦταν γενικὴ ἡ ἀξίωσις, ὁ ποιητὴς νὰ γίνεται φορέας ἀλήθειας καὶ νὰ διδάσκῃ τὸ λαόν. Γι' αὐτὸ τὸ κριτήριον βλ. Harriott 105-129, ὅπου τὸ κεφ. 6: *The Poet and His Audience*.

12. Βλ. Marcovich 151. *Archilochos*. Griechisch und Deutsch v. M. Treu, München, Heimeran 1959, 171 ἐπ., 175 (Tusculum-Bücherei). D. Page, *Archilochos and the Oral Tradition*, στὸ *Archiloque*. Sept exposés et discussions par J. Pouilloux, N. M. Kontoleon ect., Vandoeuvres - Genève, Fondation Hardt 1964, 117-179 (Entretiens sur l'antiquité classique 10). O. v. Weber, *Die Beziehungen zwischen Homer und den älteren griechischen Lyrikern*, Diss. Bonn 1955, 3-32.

40, δὲν φωτίζει τὸ νοῦ, δηλαδή δὲν συμβάλλει στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ κάνει ὅσους τὴν ἔχουν *ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας*, καθὼς φαίνεται νὰ ἐννοῇ ὁ φιλόσοφος μὲ τὸ ἀπόσπ. 28¹³. Σ' αὐτὴ τὴν ὁμάδα ἀνήκουν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο, ὁ Ξενοφάνης καὶ ὁ Ἐκαταῖος, καὶ πάνω ἀπὸ ὅλους ὁ Πυθαγόρας, ποὺ κατὰ τὸ ἀπόσπ. 129 *ἤσκησεν κακοτεχνίην* καὶ ποὺ ἀναδείχθηκε ἀρχηγὸς στοὺς ἀγύρτες, ἂν μποροῦμε μὲ κάποια βεβαιότητα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ φράση *κοπίδων ἀρχηγός* τοῦ ἀποσπ. 81 ἀναφέρεται στὸ πρόσωπο τοῦ Πυθαγόρα¹⁴. Αὐτὴ ἡ στάση τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ γενικὰ ἀρνητικὴ καὶ χλευαστικὴ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ κρίνει (ἐξαίρεση γίνεται, ὅπως σημειώσαμε, μόνο γιὰ τὸ Βίαντα), αἰτιολογημένη στὴ συνείδησή του ἀπὸ τοὺς ἴδιους λόγους γιὰ ὅλα τὰ πρόσωπα, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ φανταστοῦμε ὅτι καὶ ὁ Ἀρχίλοχος κατηγορεῖται γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα.

3.— Οἱ ἀντίθετες γνώμες σὲ θέματα κοινὰ στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο.— Ἡ πιὸ γνωστὴ ἀπὸ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ φιλοσόφου πάνω σὲ γνώμες τοῦ ποιητῆ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται στὸ πῶς οἱ ἄνθρωποι καταννοοῦν τὴν πραγματικότητα. Ὁ Ἀρχίλοχος 108 λέει ὅτι ὅποιος λογιῆς εἶναι τὰ ἔργα ποὺ θὰ τύχη νὰ κάνουν οἱ ἄνθρωποι, τέτοιας λογιῆς εἶναι καὶ οἱ γνώμες ποὺ μορφώνουν γιὰ τὰ πράγματα : *καὶ φρονεῦσι τοῖ', ὁκοίοισ' ἐγκυρέωσιν ἔργμασιν*. Αὐτὴ ἡ γνώμη ὡς λαϊκὴ ἀντίληψη μπορεῖ νὰ σημαίνει : οἱ ἄνθρωποι μορφώνουν νοοτροπία ἀνάλογη μὲ τὶς ἀσχολίες τους, ἢ : ἔχουν στὸ νοῦ τους ὅ,τι τοὺς ἀπασχολεῖ, ἢ : καταλαβαίνουν μόνο ὅ,τι τοὺς ἔτυχε στὴ ζωὴ τους· ὡς προχωρημένη προσωπικὴ σκέψη μπορεῖ νὰ σημαίνει : ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου διαμορφώνεται ἀνάλογα μὲ τὰ ἐρεθίσματα τοῦ περιβάλλοντος. Ὁ Ἡράκλειτος 17 ἀντιδρᾷ σ' αὐτὴ τὴ γνώμη, σὰν ὁ Ἀρχίλοχος νὰ εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἂν δὲν ἔχουν γνώση ἀντικειμενικὴ γιὰ τὴν πραγματικότητα στὸ σύνολό της, ἔχουν τουλάχιστο γιὰ ὅσα πράγματα συναντοῦν στὴ ζωὴ τους¹⁵. Γι' αὐτὸ ἀπαντᾷ μὲ τὴν παρατήρη-

13. Τὸ ὅτι ἡ φράση *ψευδῶν τέκτονας* ἔχει στόχο τὰ πρόσωπα ποὺ ἐπικρίνει ὁ Ἡράκλειτος γίνεται ἔμμεσα φανερό ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 21 τοῦ Δημοκρίτου, ποὺ ἔχει σὲ μεγάλη ἔκταση δεχθῇ τὴν ἐπίδραση τοῦ σοφοῦ τῆς Ἐφέσου : *Ὅμηρος κτλ. ἐπέων κόσμον ἐτεκτῆνατο* (πρβλ. 297 : *ψεύδεα μυθοπλαστέοντες*)· καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπαινιγμοὺς στὶς ψευδο-ἡρακλειτικὲς Ἐπιστολὲς 4,23 καὶ 9,22 Ταράν : *Ὅμηρος ἐψεύσατο, Ἡσίοδος ἐψεύσατο*.

14. Βλ. K. Reinhardt, *Κοπίδων ἀρχηγός*, «Hermes» 63 (1928) 107-110 (= *Vermächtnis der Antike. Gesammelte Essays zur Philosophie und Geschichtsschreibung*, Cöttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1966², 98-100).

15. Κάτι τέτοιο πίστευε πολὺ ἀργότερα ὁ Ἐμπεδοκλῆς, τροποποιώντας γνωσιολογικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἡρακλείτου, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ ἀποσπ. 2,5-6 Diels : *αὐτὸ μόνον πεισθέντες, ὅτῳ προσέκυρσεν ἕκαστος | πάντοσ' ἐλαννόμενοι, τὸ δ' ὅλον <πᾶς> εὐχεται εὐρεῖν*. Γιὰ τὸ ὅτι ὁ Ἡράκλειτος παρερμηνεύει τὴ γνώμη τοῦ Ἀρχιλόχου πρβλ. Fränkel 424. Εἶναι λάθος τοῦ Marcovich 15 καὶ τοῦ E. N. Ρούσσου, *Ἡρά-*

ση ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν καταλαβαίνουν ποιὸ νόημα ἔχουν ἀκόμα καὶ τὰ πράγματα ποὺ τοὺς ἀγγίζουν: Πολλοὶ ἄνθρωποι οὔτε ἔχουν γνώσεις τέτοιας λογῆς, ὅποιας λογῆς εἶναι τὰ πράγματα ποὺ τοὺς τυχαίνουν, οὔτε τὰ καταλαβαίνουν καὶ ὅταν τὰ γνωρίσουν, ἀλλὰ μορφώνουν γνῶμες δικές τους, δηλαδή ὑποκειμενικές: *Οὐ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοὶ ὁκοίοις ἐγκυρέουσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἐωντοῖσι δὲ δοκέουσι.* Ὁ φιλόσοφος ἀναιρεῖ τὴ γνώμη τοῦ ποιητῆ καὶ μεταχειρίζεται τὸ λεκτικό του:

Ἀρχίλοχος: καὶ φρονεῦσι τοῖ', ὁκοίοις' ἐγκυρέουσιν ἔργμασιν

Ἡράκλειτος: οὐ φρονέουσιν τοιαῦτα πολλοὶ ὁκοίοις ἐγκυρέουσιν

Στάση διαμετρικὰ ἀντίθετη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ποιητῆ παίρνει ὁ φιλόσοφος, καὶ αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα εὐλογο, κυρίως στὸ θέμα τῆς θεωρίας τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ αὐτόν. Ὁ ποιητής, ποὺ ἀνήκει στὸ σῶμα τῆς προεπιστημονικῆς κοινωνίας, κυριεύεται ἀπὸ τὸ δέος τοῦ ἀγνώστου καὶ προβάλλει πάνω σὲ κάθε φυσικὸ φαινόμενο μιὰ ὑπερφυσικὴ βούληση, τόσο αὐθαίρετη ὅσο καὶ ἀνθρωπομορφική. Ὁ φιλόσοφος, ποὺ ἀνήκει στὴν πρωτοπορεία τῆς γνώσης, γίνεται συντελεστὴς ἐλευθερίας μέσα στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, γιατί, καθὼς προσφέρει λογικὲς ἐξηγήσεις γιὰ τὴ σύσταση τοῦ φυσικοῦ κόσμου, γιὰ τὶς σχέσεις τῶν μερῶν ποὺ τὸν ἀπαρτίζουν καὶ γιὰ τὰ αἷτια ποὺ προκαλοῦν τὰ ποικίλα φυσικὰ φαινόμενα, λυτρώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ἄγχος μπροστὰ σὲ μιὰ φύση ἀνερμήνευτη καὶ γι' αὐτὸ φοβερή. Τρομοκρατημένος ὁ ποιητής ἀπὸ τὴν ἔκλειψη τοῦ ἡλίου στίς 7 Ἀπριλίου 648¹⁶, καταγράφει στὸ ἀπόσπ. 114 τὶς ἀντιδράσεις τῶν συγχρόνων του: «Τίποτ' ἀνέλπιστο κι ἀδύνατο ἢ παρά-

κλειτος. Τὰ ἀποσπάσματα. Προλεγόμενα, κείμενο, μετάφραση, σχόλια, μαρτυρίες, λεξιλόγιο καὶ πίνακες, Ἀθήνα, Καραβίας 1971, 19, ὅταν γράφουν ὅτι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσις ὁ Ἡράκλειτος δὲν στρέφεται κατὰ τοῦ Ἀρχιλόχου. Σχετικὰ μὲ τὴν τροποποίησιν αὐτῆς τῆς γνώμης τοῦ ποιητῆ καὶ ἀπὸ τὸν Παρμενίδην 16 Tarán βλ. Fränkel 415,37 καὶ *Parmenidesstudien*, «Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen» 1930 (= *Wege und Formen frühgriechischen Denkens*, München, Beck 1960², 174 ἐπ.). Ἐπίσης *Parmenides. A Text with Translation, Commentary, and Critical Essays* by L. Tarán, Princeton University Press 1965, 253-255. *Parmenides. Die Anfänge der Ontologie, Logik und Naturwissenschaft. Die Fragmente herausgegeben, übersetzt und erläutert* v. E. Heitsch, München, Heimeran 1974, 194 ἐπ. (Tusculum-Bücherei). W. J. Verdenius, *Parmenides. Some Comments on His Poem*, Groningen 1942 (= Amsterdam, Hakkert 1964) 27 ἐπ. J. Mansfeld, *Die Offenbarung des Parmenides und die menschliche Welt*, Assen, Van Gorcum 1964, 180-182. K. Bormann, *Parmenides. Untersuchungen zu den Fragmenten*, Hamburg, Meiner 1971, 121 ἐπ.

16. Βλ. Treu, *Archilochos*, RE Suppl. 11 (1968) 146.

ξενο, | ἀφ' ὅτου ὁ Δίας, ὁ πατέρας τῶν θεῶν | μέσ' στὸ καταμεσήμερο τῇ νύχτα ἔφερε | καὶ τὸ φῶς ἔκρυψε τοῦ ἡλίου τοῦ λαμπροῦ· | καὶ ὑγρὸς ἔπιασε τοὺς ἀνθρώπους φόβος. | Μετὰ ἀπὸ τοῦτο δίχως μπιστεμὸ τὰ πάντα καταντοῦν, | τὰ πάντα νὰ προσμένη ὁ ἄνθρωπος· | καὶ πιά ἄς μὴν ἀπορῇ κανεῖς σας, | μηδὲ κι ἂν δῇ δελφίνια καὶ θεριά ν' ἀλλάζουν τόπο, | καὶ βροῦν ἐκεῖνα τῇ χαρὰ τους στὰ βουνά | καὶ τοῦτα μέσ' στῆς θάλασσας τὰ βουερά τὰ κύματα». Σὲ τέτοιες ιδέες ὁ Ἡράκλειτος, θρεμμένος μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ὑλοζωιστικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀπὸ τῇ σχολῇ τῆς Μιλήτου, θὰ ἀπαντήσῃ ὅτι τὶς κοσμικὲς λειτουργίαι δὲν τὶς ρυθμίζει ὁ Ζεὺς πατὴρ *Ὀλυμπίων*, ἀφοῦ τὸν *κόσμον τόνδε οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν* 30, ἀλλὰ τὶς ρυθμίζει μιὰ νομοτέλεια σύμφυτη μὲ τὴν πύρινη οὐσία τοῦ κόσμου καὶ ὅτι σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ νομοτέλεια καὶ ὁ ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα 94.

Ἀντίθετες ἀντιλήψεις ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ καὶ στὸ φιλόσοφο διαπιστώνουμε καὶ στὸ θέμα τῆς τύχης τοῦ νεκροῦ στὴ συνείδηση τῶν ζωντανῶν. Ὁ Ἀρχιλόχος 102 ἐκφράζει τὴν ἀκόλουθη γνώμη, ποὺ σίγουρα εἶναι βασισμένη σὲ λαϊκὴ ἐμπειρία (πρβλ. ἀπόσπ. 2 Diehl τοῦ σχεδὸν σύγχρονου τοῦ Σημωνίδη τοῦ Ἀμοργίνου): «Κανεῖς δὲν εἶναι σεβαστὸς στοὺς συντοπίτες του οὔτε καὶ ξακουστὸς | νεκρὸς· τὴν εὐχαρίστηση τὸ πιὸ πολὺ τοῦ ζωντανοῦ ἀποζητοῦμε | —ζωντανοί· γιὰ τὸ νεκρὸ γίνονται πάντα τὰ πιὸ ἄσκημα»: *Οὔ τις αἰδοῖος μετ' ἀστῶν* <οὐδὲ> *περίφημος θανῶν* | *γίνεται χάριν δὲ μᾶλλον τοῦ ζοοῦ διώκομεν* | —*ζοοὶ· κάκιστα δ' αἰεὶ τῷ θανόντι γίνεται*¹⁷. Ἀντίθετα ὁ φιλόσοφος, μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴ καταγωγὴ του, φαίνεται πὼς ἐκφράζει ἀντιλήψεις ἀπὸ τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ τῆς τάξης του, γνωστὲς ἤδη ἀπὸ τὸν ἀρχαιότατο συμπολίτη του, τὸν Καλλίνο 1,18 ἐπ. Diehl, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Τυρταῖο 9,23-34 Prato. Ἀπόσπ. 24: «Αὐτοὺς ποὺ πέφτουνε στὸν πόλεμο θεοὶ κι ἀνθρώποι τοὺς τιμοῦν»: *Ἀρηιφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι*. Ἀπόσπ. 25: «Οἱ πιὸ μεγάλοι θάνατοι τὴν πιὸ τρανὴ ἔχουν μοῖρα»: *Μόροι μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι*. Ἀπόσπ. 53: «Ὁ πόλεμος ἄλλους θεοὺς τοὺς κάνει κι ἄλλους ἀνθρώπους, ἄλλους δούλους τοὺς κάνει κι ἄλλους ἐλεύθερους»: *καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δ' ἐλευθέρους*¹⁸. Ὅτι αὐτὲς οἱ ιδέες ἀναφέρονται στὴν

17. Καὶ τὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχιλόχου στὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρεται. Ἐπίσης τὸ ἀπόσπ. 134, ποὺ ἔχει παραδοθῇ πάρα πολὺ ἄσκημα, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὶς λέξεις *αἰδοῖων*, *ζοοῖσι* καὶ *κακῇν*, πρέπει νὰ ἔχη τὸ ἴδιο περιεχόμενο. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση κατανοεῖται καὶ τὸ ἀπόσπ. 8, ὅπου ὁ ποιητὴς σημειώνει μὲ ἀνακούφιση τὸ ἐξομολογητικὸ αὐτὸς δ' ἐξέφυγον θανάτου τέλος, ἐγκαταλείποντας τὴν ἀσπίδα του οὐκ ἐθέλων.

18. Σχετικὸ μὲ αὐτὲς τὶς ιδέες εἶναι καὶ τὸ ἀπόσπ. 98 τοῦ Ἀρχιλόχου, ὅπου ἐκφράζεται ἡ γνώμη ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι κοινὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων: *ξυνὸς ἀνθρώποις* Ἀρης. Αὐτὴ τὴ γνώμη, ποὺ εἶναι διασκευὴ ἀπὸ τὸ ὁμηρικόν, Σ 309 Monro-Allen, *ξυνὸς Ἐννάλιος*, ὁ Ἡράκλειτος τὴν ἀποδέχεται, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 80, ὅπου ὁ φιλόσοφος

πίστη σὲ μιὰ ἀνώτερη ὑπαρξη μετὰ τὸ θάνατο φαίνεται ἀπὸ ἓνα χωρίο τοῦ ἐπίσης ἀριστοκρατικοῦ Πλάτωνα, *Κρατύλος* 398b : *Ἐπειδὴν τις ἀγαθὸς ὢν τελευτήσῃ, μεγάλην μοῖραν καὶ τιμὴν ἔχει καὶ γίγνεται δαίμων*¹⁹. Ὁ ποιητής, ἂν καὶ πέρασε τὴ ζωὴ του στὸν πόλεμο, ὥσπου τὴν ἔχασε ἀπὸ αὐτόν, δὲν φαίνεται νὰ πιστεῦε ὅτι μὲ τὸ θάνατο θὰ περνοῦσε σὲ μιὰ ἀνώτερη ὑπαρξη.

Μὲ αὐτὲς τὶς ιδέες ἔχομε ἀγγίζει ἓναν πρόσθετο λόγο ἀποδοκιμασίας τοῦ Ἀρχιλόχου ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο: Στὸ φιλόσοφο ποὺ κρίνει τὸν ποιητὴ παραστέκεται ὁ ἀριστοκράτης ποὺ κρίνει τὸ λαϊκό²⁰. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπιβάλλεται νὰ ἀναφερθοῦμε καὶ στοὺς λοιποὺς φορεῖς τῆς ἀποδοκιμασίας τοῦ ποιητῆ στὸν ἐλληνικὸ κόσμο πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, δηλαδὴ στὸν Πίνδαρο καὶ στὸν Κριτία. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ πρῶτος λέει, *Πυθιονίκα* 2,52-56 Snell-Maehler : «Ὁμως ἐμένα χρέος μου | ν' ἀποφεύγω τὸ βίαιο δάγκωμα τῆς κακογλωσσιᾶς. | Γιατὶ ξέρω, ἂν καὶ πολὺ ἀπέχω, | πὼς ὁ Ἀρχίλοχος, τῆς κατηγόριας φίλος, | τὸ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴ συφορὰ τρεφότανε μὲ ἔχθρητες, | ποὺ τὰ βαριὰ τὰ λόγια φέρνουν». Καὶ ὁ δεῦτερος 44 : «Ἄν δηλαδὴ ἐκεῖνος [ἐννοεῖται ὁ Ἀρχίλοχος] δὲν εἶχε δημιουργήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του τέτοια γνώμη στοὺς Ἕλληνες, ἐμεῖς δὲν θὰ μαθαίναμε οὔτε ὅτι ἦταν γιὸς τῆς δού-

τονίζει : «Ἀνάγκη νὰ ξέρωμε ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι κοινός» : *Εἰδέναι χρὴ τὸν πόλεμον ἔόντα ξυρόν*. Ὁ Marcovich 151 στὴν προσπάθειά του νὰ ἐπισημάνῃ τοὺς λόγους τῆς ἀποδοκιμασίας τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ φιλόσοφο ἐπικαλεῖται ὡς στοιχεῖο αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχιλόχου, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι ὁ λυρικός τροποποιεῖ γνώμες τοῦ ἐπικοῦ ποιητῆ, γεγονὸς ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν κἀνῃ στὴ συνείδηση τοῦ φιλοσόφου ἄξιο γιὰ κατάκριση. Ἀλλὰ μόνο αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἀπόσπασμα δὲν μποροῦμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε ὡς στοιχεῖο, γιατί τὸ περιεχόμενό του ὁ φιλόσοφος ὄχι μόνο τὸ ἀποδέχεται ἀλλὰ καὶ τὸ ὀφείλει στὸν Ὅμηρο καὶ στὸν Ἀρχίλοχο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὁ Ἀρχίλοχος τὸ ὀφείλει στὸν Ὅμηρο καὶ ἔτσι δὲν εἶναι πιθανὸ ὁ Ἡράκλειτος νὰ ἀποδοκιμάζῃ τὸν Ἀρχίλοχο γιὰ κάτι ποὺ κάνει καὶ ὁ ἴδιος. Γενικὰ ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀποδοκιμασίας τοῦ Ἀρχιλόχου ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο βρίσκεται στὴν πράξη τῆς διασκευῆς καθαυτῆ, ὄχι στὴ διάδοση τοῦ ψεύδους, ποὺ περιέχει τὸ πρότυπο, θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε κάποια βάση, ἂν ὁ φιλόσοφος δὲν ἀποδοκίμαζε μαζὶ μὲ τὸ διασκευαστὴ καὶ τὸ πρότυπό του. Πιὸ πειστικὸς εἶναι ὁ W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, 1, Cambridge, University Press 1962 (= 1967) 447,3, ποὺ μέσα στὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου διαβλέπει ἓναν ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς κριτικῆς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου, μὲ τὸ κριτήριό τοῦ φιλοσόφου ὅτι οἱ ποιητές, ἂν καὶ ἔφτασαν σὲ τόσο σημαντικὲς σκέψεις, ἔμειναν τελικὰ στὴν ἄγνοια τοῦ ἀληθινοῦ λόγου.

19. Περισσότερα γι' αὐτὲς τὶς ιδέες βλ. G. S. Kirk, *Heraclitus and Death in Battle* (*Fragm.* 24D.), *AJPh* 70 (1949) 384-393 καὶ *Heraclitus. The Cosmic Fragments*. Edited with an Introduction and Commentary by G. S. Kirk, Cambridge, University Press 1954 (= 1962) 247 ἐπ.

20. Πρβλ. W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*. Die Selbstentfaltung des griechischen Denkens von Homer bis auf die Sophistik und Sokrates, Stuttgart, Knöner 1942² (= Aalen, Scientia 1966) 98. A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bern/München, Francke 1971³, 139.

λης Ἐνιποῦς οὔτε ὅτι ἄφησε τὴν Πάρο ἀπὸ τῆ φτώχεια καὶ τὴν ἀνάγκη, γιὰ νὰ πάη στὴ Θάσο, οὔτε ὅτι, ἀφοῦ πῆγε ἐκεῖ, ἔγινε ἐχθρὸς μὲ τοὺς ντόπιους, οὔτε ἀκόμα ὅτι κακολογοῦσε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς φίλους. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ οὔτε ὅτι ἦταν μοιχὸς θὰ ξέραμε, ἂν δὲν τὸ μαθαίναμε ἀπὸ τὸν ἴδιο, οὔτε ὅτι ἦταν λάγνος καὶ ὑβριστής, καὶ ἐκεῖνο ποὺ φέρνει ἀκόμα πὶο μεγάλη ντροπὴ ἀπὸ αὐτά, δηλαδὴ ὅτι ἔχασε τὴν ἀσπίδα του. Ἐπομένως ὁ Ἀρχίλοχος δὲν ἦταν καλὸς μάρτυρας γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀφοῦ ἄφησε τέτοια δόξα καὶ τέτοια φήμη γιὰ τὸ πρόσωπό του». Τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ τρεῖς προπλατωνικοὶ ἐπικριτὲς τοῦ Ἀρχιλόχου ἀνήκουν σὲ κύκλους ἀριστοκρατικοὺς δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ τυχαῖο, ἀφοῦ εἶναι φανερό ὅτι γιὰ κάθε ἀριστοκρατικὴ συνείδηση ἡ ζωὴ καὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἀρχιλόχου ἀποτελοῦσε αἰτία σκανδαλισμοῦ καὶ ὅτι οἱ ιδέες τοῦ λαϊκοῦ ποιητῆ δὲν μπορούσαν νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὶς πεποιθήσεις καὶ τὶς παραδόσεις τῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας.

Ὑστερα ἀπὸ ὅσα μάθαμε γιὰ τοὺς λόγους τῆς ἀποδοκιμασίας μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ τύχη ποὺ περιγράφεται στὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου ὡς κάτι ποὺ ἄξιζαν οἱ ἀποδοκιμαζόμενοι ποιητὲς ἀποτελεῖ ἔμμεσα μομφὴ γιὰ τοὺς συγχρόνους τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου, γιατί δὲν ἐξέβαλλον ἐκ τῶν ἀγώνων καὶ δὲν ἐρράπιζον τοὺς ποιητὲς, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνοχή τους ἔδειχναν ὅτι ἀρέσκονται στοὺς μύθους καὶ ἔτσι συντελοῦσαν στὴ διάδοση τοῦ ψεύδους καὶ στὴ συντήρηση τοῦ σκότους. Ὁ φιλόσοφος 104 χαρακτηρίζει ὡς ἄκριτους ὅλους ἐκείνους ποὺ δῆμων ἀοιδοῖσι πείθονται.

Ἀπομένει νὰ γνωρίσωμε τὸ κριτήριό ποὺ δικαιολογεῖ στὸ νοῦ τοῦ Ἡρακλείτου τὴν τοποθέτηση τοῦ Ἀρχιλόχου στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸν Ὀμηρο. Αὐτὴ ἡ ζευγαρωτὴ ἀναφορὰ δὲν εἶναι μοναδικὴ στὴν ἀρχαιότητα. Ἀπὸ μιὰ σειρὰ μαρτυρίες, συγκεντρωμένες στὴν ἔκδοση Tarditi²¹, φαίνεται ὅτι εἶχε ἀποτελέσει παράδοση καὶ ὅτι στὴν κορυφὴ αὐτῆς τῆς παράδοσης βρίσκεται ὁ σοφὸς τῆς Ἐφέσου. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράδοση συμπεραίνομε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι, ἂν δὲν εἶχαν συνείδηση ὅτι ἀναφέρονται στοὺς κορυφαίους ἐκπροσώπους ἀπὸ δυὸ διαφορετικὰ ποιητικὰ εἶδη, ὅμως ἤξεραν ὅτι καὶ μὲ τὸ κριτήριό τῆς ἀρχαιότητος καὶ μὲ τὸ κριτήριό τῆς ἀξίας ἀναφέρονται σὲ δυὸ ἀπὸ τοὺς πρώτους Ἑλληνες ποιητὲς. Ἐτσι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡρακλείτου ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος ἤδη στὰ ἀρχαῖα χρόνια ἦταν καθιερωμένη ἀξία, τέτοια ποὺ νὰ προκαλέσῃ τὴν κριτικὴ τοῦ Ἡρακλείτου στὸ βαθμὸ ποὺ τὴν εἶχε προκαλέσει ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος.

21. Βλ. τὶς μαρτυρίες 50-54 63 74-75 83 124-125 130-131 134 153 180. Blumenthal 12 ἐπ. 15 23 36. W. Schmid-O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, 1/1, München, Beck 1929 (= 1959) 389,2 (Handbuch der Altertumswissenschaft 7, 1/1). Skiadas 111-117, ὅπου καὶ περισσότερες παραπομπὲς στὴ βιβλιογραφία τῆ σχετικῆς μὲ τὸ θέμα.

2. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἀρχιλόχου στὸν Ἡράκλειτο.

Ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ φιλόσοφο, πού, ὅπως φάνηκε ἤδη, ἔχει τοὺς λόγους της βασικά στὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ οὔτε ὡς ἄγνοια οὔτε ὡς ἀπουσία τοῦ ἔργου τοῦ πρώτου στὸ ἔργο τοῦ δευτέρου. Κάποιος ρόλος τοῦ λόγου τοῦ ποιητῆ στὴ διαμόρφωση τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ φιλοσόφου ὅχι μόνο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποκλεισθῇ ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρῆται αὐτονόητος. Συγκεκριμένα ἡ ἐπίδραση τῆς γλώσσας καὶ τοῦ παραστατικοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀρχιλόχου, ἀκόμα καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς συνείδησής του, στὴ γλώσσα καὶ στὶς ιδέες τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι κάτι πολὺ φυσικό, ὅχι μόνο ἐπειδὴ καὶ ὁ ποιητὴς καὶ ὁ φιλόσοφος ἀνήκουν στὸν πολιτιστικὸ χῶρο τῆς Ἰωνίας, καὶ μάλιστα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείτου, ἀκόμα ὅχι αὐτοδύναμος καὶ αὐτάρκης σὲ ἐκφραστικὰ μέσα, ἀναζητεῖ στὴν πλούσια καὶ δοκιμασμένη ὕλη τοῦ ποιητικοῦ λόγου τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ δόμηση τῆς γλώσσας τῆς ἐπιστήμης²².

Ὁ ἐξοικειωμένος στὴ μελέτη τοῦ κειμένου τοῦ Ἡρακλείτου, διαβάζοντας τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρχιλόχου, μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ μέσα σ' αὐτὰ ἀρκετὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου, ἄλλα αὐτούσια καὶ ἄλλα κατὰ κάποιον τρόπο προϋποτυπωμένα. Τέτοια στοιχεῖα εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ κάποιες ἐπιμέρους ιδέες καὶ παραστάσεις, ὀρισμένα λεκτικὰ καὶ νοηματικὰ σχήματα, ὅροι καὶ ποιητικὲς λέξεις, ἀκόμα καὶ κάποιοι λαϊκοὶ ἐκφραστικοὶ τρόποι, ὅπως ὁ παροιμιακὸς καὶ ὁ γνωμικὸς χαρακτήρας, πού φορέας τους εἶναι καὶ ὁ ἀρχαιότερος λυρικός, τέλος τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τῆς ἐπίκρισης, πού εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφαντικὰ στὸν κριτικὸ λόγο τοῦ Ἡρακλείτου.

Στὸ πλαίσιο τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ἡ ἔννοια τῆς μεταβολῆς φανερώνεται στοιχεῖο κοινὸ στὴ συνείδηση τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Μὲ ἀφετηρία τὸ βιωματικὸ χῶρο του ὁ ποιητὴς εἶχε ἀναγνωρίσει μορφές καὶ καταστάσεις ἀντίθετες ἢ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ ἀμοιβαῖα ἐναλλασσόμενες κατὰ τὴν πορεία τῶν πραγμάτων μὲ κάποιο τρόπο λειτουργικό. Ὅρισμένοι στίχοι ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 10 ρίχνουν ἀρκετὸ φῶς σ' αὐτὴ τὴ θέση: «Μιὰ ὁ ἕνας μιὰ ὁ ἄλλος τὰ ἔχει ἐτοῦτα· τώρα σ' ἐμᾶς ἐγύρισαν κτλ., | πάλι σ' ἄλλους θὰ πᾶνε»: "Ἀλλοτέ τ' ἄλλος ἔχει τάδε· νῦν μὲν ἐς ἡμέας | ἐτράπεθ' κτλ., | ἐξαῦτις δ' ἐτέρους ἐπαμείψεται. Αὐτὴ ἡ λειτουργικὴ σχέση τῶν ἀντιθέτων στὸ φιλόσοφο βρίσκει τὴ διατύ-

22. Γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ ἐλληνικοῦ πεζοῦ λόγου βλ. S. Lilja, *On the Style of the Earliest Greek Prose*, Helsinki-Helsingfors, Societas Scientiarum Fennica 1968, 14 ἐπ., ὅπου καὶ παραπομπές σὲ πηγές καὶ βοηθήματα πού ἀναφέρονται στὸ θέμα.

πωσή της στὰ παρακάτω ἀποσπάσματα. 30 : «Φωτιά αἰώνια ζωντανή [δηλαδὴ ὁ κόσμος], ποὺ ἀνάβει μὲ μέτρο καὶ σβήνει μὲ μέτρο» : *πῦρ αἰείζων* [sc. ὁ κόσμος], *ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα*. 31 : «Τῆς φωτιάς μετατροπὲς πρῶτα θάλασσα, καὶ τῆς θάλασσας τὸ μισὸ γῆ καὶ τ' ἄλλο μισὸ θύελλα. Ἡ γῆ λειώνει σὲ θάλασσα καὶ μετριέται στὸ ἴδιο μέτρο ποὺ εἶχε προτοῦ νὰ γίνη γῆ» : *Πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἡμισυ γῆ, τὸ δὲ ἡμισυ πρηστήρ. Γῆ θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ*. 36 : «Γιὰ τίς ψυχὲς θάνατος εἶναι νερὸ νὰ γίνουν, γιὰ τὸ νερὸ θάνατος εἶναι γῆ νὰ γίνη, ἀπὸ τῆ γῆ νερὸ γίνεται, ἀπὸ τὸ νερὸ ψυχὴ» : *Ψυχῇσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχὴ*. 126 : «Τὸ ψυχρὸ θερμαίνεται, τὸ θερμὸ ψύχεται, τὸ ὑγρὸ ξεραίνεται, τὸ ξερὸ νοτίζει» : *Ψυχρὸν θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται*. 88 : «Τὸ ἴδιο εἶναι τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ νεκρὸ, τὸ ξύπνιο καὶ τὸ κοιμισμένο, τὸ νέο καὶ τὸ γέρικο· γιὰτὶ ἐτοῦτα μεταλλάζοντας ἐκεῖνα εἶναι κι ἐκεῖνα μεταλλάζοντας ἐτοῦτα» : *Ταῦτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι καὶ κεῖνα μεταπεσόντα ταῦτα*.

Τὸ νὰ ὑποστηρίξη κανεῖς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς μεταβολῆς ἀπὸ τὴ βιωματική ἐκφρασὴ τῆς στοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ περνᾷ ἄμεσα στὴ λογικὴ διατύπωσή της στὴ φυσικὴ θεωρία τοῦ φιλοσόφου θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ θεληματικὴ ἀγνόηση ὅχι τόσο τῆς γενικῆς πνευματικῆς καλλιέργειας καὶ συνειδησιακῆς διεργασίας, ποὺ συντελεῖται ἀπὸ τίς γενιὲς ἀνάμεσα στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο, ὅσο τοῦ εἰδικοῦ θεωρητικοῦ ὕλικου, ποὺ ὡς τὰ χρόνια τοῦ σοφοῦ τῆς Ἐφέσου ἔχει συσσωρευθῇ μὲ τὸ φιλοσοφικὸ μόχθο ποὺ ἔχουν καταβάλλει οἱ Μιλήσιοι, οἱ ἀρχαιότεροι Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Ξενοφάνης. Ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ ὑποστηρίξη κανεῖς ἀντίθετα ὅτι ἡ ἔννοια τῆς μεταβολῆς, ὅπως καὶ κάθε θεμελιακὴ ἔννοια τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἔφτασε στὴ λογικὴ διατύπωσή της, χωρὶς νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴ βιωματικὴ προὑποτύπωσή της στὴν ποίηση ποὺ προηγήθηκε, θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ θεληματικὴ ἀγνόηση ὅχι τόσο τῆς γενικῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ποὺ ἀνελίσσεται μέσα στὴν ἀνερχόμενη κοινωνία ἀκριβῶς στὰ χρόνια ἀνάμεσα στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο, ὅσο τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρα ποὺ διαμορφώνεται ἀπὸ τὸ θεματικὸ κύκλο καὶ τὸν προσωπικὸ στοχασμό, ὅπως ἐκφράζεται στὸν πρῶμο λυρικὸ λόγο. Ὡστόσο γιὰ τὴν προκείμενη περίπτωσι τὰ λείψανα τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τοῦ Ἡρακλείτου προσφέρονται ἀκόμα καὶ σὲ λεπτομερέστερες συγκριτικὲς προσεγγίσεις, ποὺ καθιστοῦν πιὸ ἔντονα φανερὴ τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ καὶ στὸ φιλόσοφο, καθὼς ἡ πνευματικὴ ἐνέργειά τους ἐκδηλώνεται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς μεταβολῆς. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ θὰ ἀντιπαρα-

θέσωμε στὸ ἀπόσπ. 94 τοῦ Ἀρχιλόχου τὸ ἀπόσπ. 53 τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ ποιητής: «Γιὰ τοὺς θεοὺς εἶν' ὅλα δυνατά· πολλές φορές ἀπὸ τὶς συμφορὲς | σηκώνουν τοὺς ἀνθρώπους, κι ἄς εἶναι καὶ στὴ μαύρη γῆς πεσμένοι, | πολλές φορές ἀνάποδα τοὺς πᾶνε, κι ἄς στέκονται πολὺ καλά, | κι ἀνάσκε-
λα τοὺς ρίχνουν»: *Τοῖς θεοῖς' εἴ(ω)θε πάντα· πολλάκις μὲν ἐκ κακῶν | ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνῃ κειμένους ἐπὶ χθονί, | πολλάκις δ' ἀνατρέπουσι καὶ μάλ' εὖ βεβηκότας | ὑπτίους κ(λ)ίνουσ'.* Καὶ ὁ φιλόσοφος: «Ὁ πόλεμος ὅλων πατέρας εἶναι καὶ ὅλων βασιλιάς· ἄλλους θεοὺς τοὺς κάνει κι ἄλ-
λους ἀνθρώπους, ἄλλους δούλους τοὺς κάνει κι ἄλλους ἐλεύθερους»: *Πόλε-
μος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδει-
ξε, τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δ' ἐλευθέρους.* Ἐδῶ διαπιστώνομε ὅτι καὶ στὸν ποιητὴ καὶ στὸ φιλόσοφο ἀναγνωρίζεται ἓνα ἀμοιβαῖο ἀνέβασμα καὶ κατέβασμα στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων μὲ ρυθμιστὴ τῆς ἐναλλαγῆς μιὰ ὀρισμένη ἀρχή, ποὺ κατὰ τὸν ποιητὴ εἶναι τὸ θεῖο, ἐνῶ κατὰ τὸ σοφὸ εἶναι ὁ πόλεμος, ἔννοια, πού, ὅπως θὰ δοῦμε (σελ. 118), μόλις ἐκκολάπτεται ἀπὸ τὴν παράσταση ἑνὸς προσωπικοῦ θεοῦ, δηλαδὴ καὶ αὐτὴ ἔχει τὴ βάση της στὸ θεῖο ὡς πρώτη σύλληψη τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Ἡ ἀντιστοιχία στὴ σκέψη ἔχει ὅλη τὴν πληρότητά της καὶ τὸ λογικὸ σχῆ-
μα στὴ διατύπωση εἶναι ταυτόσημο στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀναλογίες σὲ εὐρὺ πλαίσιο ἀκόμα καὶ ὀρισμένη φρασεολογία καὶ εἰδικοὺς ὅρους, ποὺ λειτουργοῦν μέσα στὴν ἔννοια τῆς μεταβολῆς στὴ φυσικὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω (σελ. 122), ἔχει προλειάνει ὁ Ἀρχίλοχος μὲ τὴν ποίησή του. Ἔτσι, χωρὶς νὰ πῶμε στὴν ὑπερβολή, μποροῦμε νὰ ποῦμε καταλήγοντας ὅ,τι σημείωσε γιὰ τὸ θέμα ὁ Mansfeld 21, ποὺ πρῶτος στάθηκε στοὺς ἀρχιλόχειους στίχους ποὺ παραθέσαμε καὶ ἐπεσήμανε τὴν ἀξία τους γιὰ τὴν ἀνέλιξη τῆς ἐλληνι-
κῆς φιλοσοφίας: Ὁ Ἀρχίλοχος εἶναι ἓνας πρόδρομος.

Ἐξετάζοντας τὶς ἀντίθετες γνώμες σὲ θέματα κοινὰ στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο εἶχαμε ἤδη τὴν εὐκαιρία (σελ. 110) νὰ δοῦμε τὴν πιὸ γνωστὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ σ' ἐκεῖνα τοῦ Ἡρακλείτου, δηλαδὴ τὴ σχέση τοῦ ἀποσπ. 108 τοῦ ποιητῆ μὲ τὸ ἀπόσπ. 17 τοῦ φιλοσόφου, ὅπου, γιὰ νὰ ἀναιρέση μιὰ γνωσιολογικὴ θέση τοῦ Ἀρχι-
λόχου, ὁ Ἡράκλειτος δὲν διστάζει νὰ μεταχειριστῇ τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα της.

Ἀρχίλοχος: καὶ φρονεῦσι τοῖ', ὁκοίοισ' ἐγκυρέωσιν
ἔργμασιν

Ἡράκλειτος: οὐ φρονέουσιν τοιαῦτα πολλοὶ ὁκοίοις
ἐγκυρέουσιν

Μιὰ ἄλλη σχέση, ποὺ εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ γνωστὴ καὶ ποὺ ἐπίσης

είχαμε τήν εὐκαιρία νὰ ἀναφερθοῦμε σ' αὐτή²³, εἶναι ἡ σχέσηὶς τοῦ ἀποσπ. 98 τοῦ Ἀρχιλόχου μὲ τὸ ἀπόσπ. 80 τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπου ἐκφράζεται ἡ κοινὴ ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ καὶ στὸ φιλόσοφο γνώμη ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι κοινὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων.

Ἀρχίλοχος: *ἐτήτυμον γὰρ ξυνὸς ἀνθρώποις* Ὑρ η ς

Ἡράκλειτος: *εἰδέναι χρὴ τὸν πόλεμον ἔόντα ξυνόν*

Αὐτὴ ἡ πρόταση τοῦ φιλοσόφου δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι ἔχει πηγὴ τὸ στίχο τοῦ ποιητῆ, μολονότι ὁ στίχος δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἄγνωστος στὸν Ἡράκλειτο. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ φράση *ξυνός* Ἐννάλιος τοῦ Ὀμήρου Σ 309 Monro-Allen μπορεῖ νὰ εἶναι κοινὴ πηγὴ καὶ γιὰ τὸν Ἀρχίλοχο καὶ γιὰ τὸν Ἡράκλειτο. Οἱ φράσεις *ἐτήτυμον γὰρ* τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ *εἰδέναι χρὴ* τοῦ Ἡρακλείτου μᾶς δίνουν τὸ δικαίωμα νὰ σκεφτοῦμε ὅτι τόσο ὁ ἕνας ὅσο καὶ ὁ ἄλλος ἀναφέρονται σὲ κάποια ρήσις γνωστὴ στὸν καιρὸ τους καὶ ἔγκυρη. Ἐπίσης ἡ προσθήκη τοῦ ὅρου *ἀνθρώποις* ἀπὸ τὸν Ἀρχίλοχο μεγαλώνει τὴν ἀπόστασις ἀνάμεσα στὸ στίχο τοῦ λυρικοῦ καὶ στὴν πρόταση τοῦ φιλοσόφου, ἐνῶ μειώνει ἀνάλογα τὴν ἀπόστασις ἀνάμεσα στὴ φράση τοῦ ἐπικοῦ καὶ στὴν πρόταση τοῦ φιλοσόφου. Ἀκόμα ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀπόσπασμά του ξέρομε ὅτι μεταχειρίζεται τὸ ὁμηρικὸ Ἐννάλιος, ἐδῶ ἀπὸ λόγους ἀνάγκης μετρικῆς, καθὼς φαίνεται, ἔκανε τὸ Ἐννάλιος Ὑρ η ς, ἐνῶ ὁ Ὀμηρος φαίνεται ὅτι μεταχειρίστηκε ἀντὶ τοῦ Ὑρ η ς τὸ Ἐννάλιος ὅχι ἀπὸ ἀνάγκη τοῦ μέτρου ἀλλὰ γιὰ ποικιλία, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος πέντε στίχους πιὸ πάνω ἔχει μνημονεύσει τὸ ὄνομα Ὑρ η ς. Ὅσο γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, ποῦ ἀποστολὴ του εἶναι νὰ μεταμορφώσῃ τὶς παραστάσεις τοῦ μυθικοῦ κόσμου σὲ ἔννοιες τοῦ συστήματος τῆς ἐπιστήμης, τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ θεοῦ Ὑρ η ς ἢ Ἐννάλιου, δηλαδὴ τὸ ἐπίθετο *ξυνός*, πού, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὸ *ξυνὸν κακὸν* τοῦ Ὀμήρου Π 262 καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου 120,6, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ *ξυνὸν ἐσθλὸν* τοῦ Τυρταίου 9,15 καὶ τοῦ Θεόγνη 1005-7 Young, μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἔχη κάποια σημασιολογικὴ καταγωγὴ ἀνάλογη μὲ τὸ ἐπίθετο *πάνδημος*²⁴, θὰ τὸ ἀποδώσῃ στὸν ἴδιο τὸν ὅρο ποῦ σημειώνει τὴν πιὸ σκληρὴν σχέσις ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπινα σύνολα, δηλαδή στὸν *πόλεμον*· σ' αὐτὸν ὁ φιλόσοφος θὰ ἀποδώσῃ ὅχι μόνο τὶς ιδιότητες τοῦ Ὑρ η ς, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἐκεῖνες τοῦ Δία, ἀφοῦ στὸ ἀπόσπ. 53 (βλ. καὶ σελ. 117 τοῦ παρόντος) θὰ μᾶς πεῖ ὅτι ὁ πόλεμος, ὅχι ὁ κύριος τοῦ Ὀλύμπου, πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς.

23. Βλ. σημ. 18.

24. Πρβλ. Ἑλ. Ἰωαννίδης, *Ἡράκλειτος. Γλῶσσα καὶ σκέψη*. Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1962, 11 καὶ 27.

Ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται νὰ συμφωνῇ ἀκόμα μὲ τὸν Ἀρχίλοχο²⁵ στὴν ἀπόκρουση μιᾶς παραδοσιακῆς γνώμης, γνωστῆς σ' ἐμᾶς ἀπὸ τὴ διατύπωσή της στὰ Ψευδο-Πυθαγόρεια *Χρυσᾶ ἔπη* 53 Young: ὥστε σε μήτε ἄελπτ' ἐλπίζειν μήτε τι λήθειν. Ὁ Ἀρχίλοχος 114 (πρβλ. σελ. 111 τοῦ παρόντος) διδάσκει: *Χρημάτων δ' ἄελπτον οὐδέν ἐστιν οὐδ' ἀπώμοτον | οὐδὲ θαυμάσιον*. Καὶ ὁ Ἡράκλειτος 18: *Ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὼν καὶ ἄπορον*.

Ὁ Ἀρχίλοχος 30 ἀναφέρει τὴν ἔννοια τοῦ *σημαίνειν* στὸν Ἀπόλλωνα. Τὸ πρᾶγμα ἐπαναλαμβάνεται στὸν Ἡράκλειτο 93.

Ἀρχίλοχος: ἄ ν α ξ Ἄπολλον, καὶ σὺ τοὺς μὲν αἰτίους | σ ή μ α ι ν ε κτλ.

Ἡράκλειτος: Ὁ ἄ ν α ξ οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σ η μ α ί ν ε ι.

Οἱ ὅροι ἄναξ καὶ *σημαίνειν* παίζουν ρόλο ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δυὸ ἀποσπάσματα, ὅπου ἡ κατανόηση τοῦ *σημαίνειν* διευκολύνεται ἀπὸ τὸ σῆμα *χειμῶνος* τοῦ ποιητῆ 91,3. Ὡστόσο ἡ σύνδεση τῆς ἔννοιας τοῦ *σημαίνειν* μὲ τὸν Ἀπόλλωνα παρουσιάζεται καὶ σὲ δυὸ ἀκόμα ποιητὲς ποὺ μεσολαβοῦν ἀνάμεσα στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο. Στὸ Θεόγνη 807-8, μιὰ γενιὰ ἀρχαιότερο τοῦ Ἡρακλείτου, διαβάζομε: *ᾧτινί κεν Πυθῶνι θεοῦ χρήσασ' ἱέρεια | ὁμφὴν σημήνην*. Καὶ στὸ Σιμωνίδη τὸν Κεῖο 511,1 Page, σύγχρονο τοῦ Ἡρακλείτου: *καὶ χρυσοφ[όρ]μι[γξ] | Ἀπόλλων ἐκαταβόλο[ς] | σαμαίνει λιπαρά τε Πυθ[ῶ]*. Ἐτσι τὴν ὑπόθεση γιὰ πῶς ἀμεση σχέση τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου μὲ ἐκεῖνο τοῦ Ἀρχιλόχου μποροῦμε νὰ τὴ βασίσωμε κυρίως στὸν ὅρο ἄναξ, ποὺ εἶναι κοινός, ἀκόμα καὶ στὴν πτώση τῆς χρήσης του, στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο, ἐνῶ ἀπουσιάζει στοὺς ἄλλους δυὸ ποιητὲς. Ἡ μόνη διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο μὲ τὴ χρήση τοῦ ὅρου ἄναξ εἶναι τὸ ὅτι ὁ πρῶτος μεταχειρίζεται τὸν ὅρο ὡς ἐπίθετο τοῦ Ἀπόλλωνα, χωρὶς νὰ παραλείψῃ νὰ ὀνομάσῃ τὸ θεό, ἐνῶ ὁ δεύτερος μεταχειρίζεται τὸν ὅρο ὡς οὐσιαστικό, γεγονὸς λιγότερο συχνό²⁶, δηλαδὴ στὸ φιλόσοφο ἢ λέξη ἄναξ μόνη της, μάλιστα σὲ χρήση μοναδικὰ μαρτυρημένη στὰ ἀποσπάσματα, ἐπομένως καὶ σὲ σημασία μοναδική, ἐρμηνεύεται: ὁ θεὸς Ἀπόλλων. Αὐτὴ τὴ σημασία δὲν τὴ βρίσκουμε οὔτε μιὰ φορὰ στὸν Ἀρχίλοχο, ἂν καὶ στὰ ἀποσπάσματά του συναντοῦμε ἕξ φορὲς τὸν ὅρο ἄναξ, ὅμως πάντα ὡς συνοδευ-

25. Ὁ συσχετισμὸς στὸ Marcovich 40 ἐπ.

26. Βλ. B. Hemberg, *Ἄναξ, ἄνασσα und ἄνακες als Götternamen unter besonderer Berücksichtigung der attischen Kulte*, Uppsala/Wiesbaden, Lundequist/Harrassowitz 1955, 7 ἐπ. (Acta Universitatis Upsaliensis 10).

τικό θεοῦ, καὶ μάλιστα ὅχι τοῦ ἴδιου κάθε φορά. Πάντως πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι γενικὰ ἡ σύνδεση τῆς ἔννοιας τοῦ σημαίνει με τὸν Ἀπόλλωνα, καθὼς μαρτυρεῖται ἀπὸ τέσσερεις συγγραφεῖς τῆς σπαραγματικὰ γνωστῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, μᾶς ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι δὲν ὑποδηλώνει οὔτε προσωπικὴ διατύπωση οὔτε ἐπίδραση ἀλλὰ κοινὸ τόπο.

Δυὸ ἀναφορὲς στὴ σκέψη τοῦ Ἀρχιλόχου ἐπιτρέπει τὸ ἀπόσπ. 41 τοῦ Ἡρακλείτου: *Ἐν τὸ σοφὸν ἐπίστασθαι γνώμην ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων*. Ἡ μιὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ ἐπίστασθαι γνώμην, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη προϋποτυπωθῇ μετὰ τὸ Μουσέων δῶρον ἐπιστάμενος τοῦ Ἀρχιλόχου 1,2²⁷, χωρὶς βέβαια νὰ παραβλέψωμε τὸν ἐνδεχόμενον ρόλο τοῦ σοφίης μέτρον ἐπιστάμενος τοῦ Σόλωνα 1,52 Diehl καὶ τοῦ σοφίην πᾶσαν ἐπιστάμενον τοῦ Θεόγνη 564. Ἡ ἄλλη ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ σοφὸν - ἐκυβέρνησε, ποὺ συνδέει τὴν ἔννοια τῆς σοφίας μετὰ τὴν κυβερνητικὴ τέχνη, δηλαδὴ μετὰ συσχετισμὸ γνωστοῦ πρῶτα ἀπὸ τὸν Ἀρχίλοχο 40: *κυβερνήτης σοφός*²⁸.

Δυὸ ἄλλες ἀναφορὲς στὴ σκέψη τοῦ Ἀρχιλόχου ἐπιτρέπει τὸ ἀπόσπ. 45 τοῦ Ἡρακλείτου: *Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει*. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ μιὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ ψυχῆς πείρατα καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸν βαθὺν λόγον, καὶ τὰ δυὸ ἐκφράσεις παραστατικές, ἐπομένως στοιχεῖα ποιητικὰ στὸ λόγο τοῦ φιλοσόφου. Τὸ ψυχῆς πείρατα δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ ἔχη σχηματισθῇ ἢ τουλάχιστο προετοιμασθῇ ἀπὸ τὸ νίκης πείρατα τοῦ Ἀρχιλόχου 93, ποὺ ὅμως καὶ αὐτὸ μετὰ τὴ σειρά του ἔχει τὸ πρότυπό του στὸν Ὅμηρο H 102, χωρὶς βέβαια νὰ ἀγνοοῦμε καὶ τὸ ἐπικὸ γαίης πείρατα. Ὁ βαθὺς λόγος μπορεῖ νὰ ἔλκη τὴν καταγωγὴν του στὸ βαθὺς πόντος τοῦ Ἀρχιλόχου 91²⁹, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὸ Θεόγνη 10, καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ ὡς ἐνισχυτικὸ τὸ ἐν βυθῷ ἢ ἀλήθεια τοῦ Δημοκρίτου 117 Diels, ποὺ φαίνεται νὰ προεκτείνῃ τὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ὁμηρικὰ βαθὺς Τάρταρος Θ 481 (πρβλ. καὶ τὸ ὀρφικὸ ἀπόσπ. 121 Kern) καὶ φρένα βαθεῖαν T 125 (πρβλ. Θεόγνη 1052) ἀποκλείεται νὰ ἔπαιξαν τὸ ρόλο τους.

Τὸ γνωστὸ ἀντιθετικὸ σχῆμα ἐν-πολλά, ὅπου τὸ ἐν εἶναι πάντα κάτι ποὺ ἰσοφαρίζει μετὰ τὰ πολλά ἄλλα ἢ τουλάχιστο διακρίνεται ἀπὸ αὐτὰ καὶ

27. Γιὰ τὸ συσχετισμὸ, ἀκόμα καὶ ἀπὸ σημασιολογικὴ πλευρά, βλ. Kirk, *Heraclitus* 389, καὶ πρβλ. Harriott 93 καὶ σημ. 4.

28. Ὁ συσχετισμὸς ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸ B. Gladigow, *Sophia und Kosmos*. Untersuchungen zur Frühgeschichte von σοφός und σοφίη, Hildesheim, Olms 1965, 12 59 καὶ σημ. 1 (Spudasmata 1).

29. Οἱ μονογραφίαι τοῦ Fränkel, *Bathos ἦθος*, «Philologus» 87 (1932) 476-477, καὶ τοῦ F. Zucker, *Báthos ἐλευθέριον*, «Philologus» 93 (1938) 31-60, δὲν διαφωτίζουν καθόλου τὸ θέμα στὸ σημεῖο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει.

ἐξαίρεται ὡς πιὸ σημαντικό, προτοῦ πάρη τῇ βασικῇ λειτουργικῇ θέσῃ του στὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου, εἶχε διατυπωθῇ καὶ καλλιεργηθῇ ἀπὸ ἀρκετοὺς ποιητὲς καὶ φιλοσόφους τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Ἀνάμεσα στοὺς πρώτους ποὺ θητεύουν σ' αὐτὴ τὴ δομὴ σκέψης εἶναι ὁ Ἀρχίλοχος.

Ἀρχίλοχος :

104,1 :	ἐν δ' ἐπίσταμαι μέγα	[οὐ πολλὰ μικρὰ]
196 :	ἐν μέγα οἶδ' ἐχῖνος	πόλλ' ἀλώπηξ ³⁰

Ἡράκλειτος :

29 :	αἵρεῦνται ἐν	ἀντὶ ἀπάντων οἱ ἄριστοι
32 :	ἐν τὸ σοφὸν μῶνον	[οὐ πολλὰ]
41 :	ἐν τὸ σοφόν· ἐπίστασθαι	[οὐ πολλὰ]
10 :	ἐν	ἐκ πάντων
	ἐξ ἐνός	πάντα
50 :	ἐν	πάντα

Καὶ σὲ παραλλαγή.

Ἀρχίλοχος :

164 :	ἀστῶν δ' οἱ μὲν κατόπισθεν ἦσαν,	οἱ δὲ πολλοὶ
-------	----------------------------------	--------------

Ἡράκλειτος :

93 :	αἵρεῦνται ἐν κτλ. οἱ ἄριστοι,	οἱ δὲ πολλοὶ κτλ.
2 :	τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ	ζώουσιν οἱ πολλοὶ κτλ.
104 :	ὀλίγοι ἀγαθοὶ	οἱ πολλοὶ κακοὶ

Τὸ σχῆμα νόος ἢ φρενὴ τοῦ Ἡρακλείτου 104 τὸ συναντοῦμε ὡς νόον τε καὶ φρένας στὸν Ἀρχίλοχο 119,4 καὶ 123,1-2, καὶ πιὸ πρὶν στὸν Ἡσίοδο, Ἀσπὶς 149 Solmsen (πρβλ. Θέογνη 1052 : σῆ φρενὶ βούλευσαι σῶ τ' ἀγαθῶ τε νόῳ καὶ Ξενοφάνη 21 : νόον φρενί)³¹. Λέγοντας ὁ ποιητὴς 86 ὃ λιπερνῆτες πολῖται, τὰμὰ δὴ συνίετε | ῥήματ' δίνει τὴν εὐχέρεια στὸ φιλόσοφο 50 νὰ

30. Μόνο αὐτὸ τὸ χωρίο τοῦ Ἀρχιλόχου ἔχει ἐπισημανθῇ ἀπὸ τὸν M.C. Stokes, *One and Many in Presocratic Philosophy*, Cambridge Mass., Harvard University Press/Center for Hellenic Studies 1971, 88 ἐπ., ἐνῶ στὸ μελέτημα τοῦ Θ. Βέικου, "Ὑπὸ πάντα. Μία θεμελιακὴ δομὴ σκέψης στὴν πρώιμη ἐλληνικὴ φιλοσοφία, «Δωδώνη» 2 (1973) 191-223, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀναφορὰ στὸν Ἀρχίλοχο, μολονότι ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος, πράγμα ποὺ πρέπει νὰ ἐπαινεθῇ, γίνεται μὲ βάση τὸ ὑλικὸ ποὺ προσφέρουν ὄχι μόνο τὰ φιλοσοφικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ ποιητικὰ κείμενα. Ὁ Βέικος ὁμῶς, μερικεύοντας τὸ σχῆμα στὸν τύπο τοῦ ἐν-πάντα, ἐξαντλεῖ τὸ θέμα ὡς πρὸς τὴ λειτουργία καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ σχήματος στὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου.

31. Πρβλ. K. v. Fritz, *Noûs, νοεῖν and their Derivatives on the Presocratic Philosophy*, CPh 38 (1943), 40 (1945), 41 (1946), γερμανικὰ ἀπὸ τὸν P. Wilpert, *Die Rolle des Noûs*, στὸ *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker*. Hrsg. v. H.-G. Gadamer, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1968, 290 ἐπ., 295 ἐπ.

πεῖ οὐκ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγον ἀκούσαντας. Ἀκόμα θὰ λέγαμε ὅτι φράσεις τοῦ ποιητῆ ὅπως τὸ *Θρηϊκές ἀκρό[κ]ομοι | λάβοιεν* 193,5 καὶ τὸ ὥς δ' ἄν σε θωῖῃ λάβοι 170 προετοιμάζουν ἐκεῖνες τοῦ Ἡρακλείτου *Δίκη καταλήφεται* 28 καὶ πάντα τὸ πῦρ καταλήφεται 66. Γιά τὸ ἔργον τοῦ τόξου τοῦ Ἡρακλείτου 48 πρότυπο βέβαια εἶναι ὁ πολεμιστὴς ποιητῆς 3. Ἴσως καὶ τὸ ἐφ' ἡμέρη τοῦ φιλοσόφου 6 νὰ ἔχη τὸ πρότυπό του στὸ ἐφ' ἡμέρη τοῦ ποιητῆ 107³², πὺ βέβαια κατάγεται ἀπὸ τὸ ὁμηρικὸ ἐπ' ἡμαρ σ 137, καθὼς βλέπομε ἀπὸ τὴν παραβολὴ τῶν στίχων :

Ὅμηρος : τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
οἷον ἐπ' ἡμαρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Ἀρχίλοχος : Τοῖος ἀνθρώποισι θυμός, Γλαῦκε, Λεπτίνεω πάϊ,
γίνεται θνητοῖς, ὀκοίην Ζεὺς ἐφ' ἡμέρη ἄγῃ.

Τὴν πιθανότητα τῆς σχέσης τοῦ ἡρακλειτικοῦ τύπου μὲ ἐκεῖνον τοῦ Ἀρχιλόχου ἴσως τὴν ἐνισχύει καὶ ἐδῶ ὁ πλούσιος σὲ ἡρακλειτικὲς ἐπιδράσεις Δημόκριτος 158 : *νέα ἐφ' ἡμέρη φρονέοντες ἄνθρωποι*.

Ὅροι θεμελιακοὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ταυτόχρονα στοιχεῖα ποιητικὰ τῆς γλώσσας του βρίσκονται σὲ ἀξιόλογο ποσοστὸ στὸν Ἀρχίλοχο. Οἱ ὅροι *ἀμοιβή*³³ καὶ *ἀνταμοιβή* τοῦ Ἡρακλείτου 90 εἶχαν χρησιμοποιοθῇ πολὺ ἀπὸ τὸν Ἀρχίλοχο καὶ εἶχαν ἐτοιμασθῇ ὡς ἔννοιες, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους τύπους : *ἀμοιβή* 238, *ἀ]μειπτῇ* 126,17, *μειβομ[* 54,7, *ἀμείφομ[αι* 75,3, *ἐπαμείφεται* 10,9, *ἀνταμείφονται* 114,7 καὶ *ἀνταμείβεσθαι* 104,2³⁴. Στὸν ποιητὴ οἱ χρήσεις *αὐαίνετ[| ἡλίω* 99,3, *Σείριος* καταν-

32. Ὁ Fränkel, *Man's 'ephemeros' nature according to Pindar and Others*, TAPhA 77 (1946) 131-145 (γερμανικὴ ἀνασύνταξη : *Εφήμερος als Kennwort für die menschliche Natur* στὸ *Wege und Formen* 23-39) δὲν συσχετίζει αὐτὰ τὰ χωρία.

33. Παραδίδεται ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο, *Περὶ τῆς εἰς τὰ σώματα καθόδου τῆς ψυχῆς* 1,12 Henry-Schwyzzer : Ὁ μὲν γὰρ Ἡράκλειτος, ὃς ἡμῖν παρακελεύεται ζητεῖν τοῦτο, ἀμοιβάς τε ἀναγκαίως τιθέμενος ἐκ τῶν ἐναντίων κτλ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση τοῦ ὅρου στὸν Ἀρχίλοχο, ἀπόσπ. 238 *ἀμοιβή*, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Πλωτίνου περιέχει ἓνα τουλάχιστο αὐθεντικὸ ὅρο τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ αὐτὸς θὰ πρέπει πλέον νὰ ἐκδίδεται μὲ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου. Βλ. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Griechisch und Deutsch v. H. Diels, hrsg. v. W. Kranz, Bd.1, Berlin, Weidmann 1951⁶ (= Dublin/Zürich, Weidmann 1971¹⁵) 494,16 ἐπ., Bd. 3, 1952⁶ (= 1971¹³) 652. *Plotini opera*. 2. Ediderunt P. Henry et H.-R. Schwyzzer, Paris/Bruxelles, De Brouwer/L'Edition Universelle 1959, 226 καὶ apparatus fontium. Ἐμμεση ἀπόδειξη γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ ὅρου ἀποτελεῖ ἡ ἐπανάληψή του στὸ ὀρφικὸ ἀπόσπ. 226,1 Kern, πὺ φαίνεται νὰ ἔχη συνταχθῇ μὲ βάση τὴ φυσικὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ εἰδικὰ τοῦ ἀπόσπ. 36. Πρβλ. καὶ τὸ *ἀμοιβαδὸν* τοῦ Παρμενίδη 1,19.

34. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τύπους μόνο τὸν τελευταῖο γνωρίζει καὶ συσχετίζει μὲ τὸν Ἡράκλειτο ὁ Kirk 346.

ανέ(ε)ι | ὁξὺς ἐλλάμπων 101 (πρβλ. καὶ τὸ αὐόνην τοῦ ἀποσπ. 51) καὶ κάρφεται γὰρ ἤδη 209 ὁδηγοῦν στὸ νὰ λειτουργήσουν στὴ φυσικὴ θεωρία τοῦ φιλοσόφου 126 οἱ ἔννοιες ψυχρὸν θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν αὐαίνεταί, καρφαλέον νοτίζεται³⁵. Ὁ ὅρος ἐργάτης 43,1 ἢ ἐργάτις 244 τοῦ Ἀρχιλόχου, ὅπως εἶδαμε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ὅρου ἀμοιβή, ἐγγυᾶται γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ ἡρακλειτικοῦ ἐργάτας στὸ ἀπόσπ. 75, ποὺ ὁ Marcovich καὶ ὁ Ροῦσσος εἶχαν ἀθετήσει. Ἴσως τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸ ἐπικῆς καταγωγῆς συνάγη τοῦ Ἀρχιλόχου 3,2. Καὶ αὐτὸ μπορεῖ ὥς ἓνα βαθμὸ νὰ ἐγγυηθῇ γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ συνάγει τοῦ Ἡρακλείτου στὸ ἀπόσπ. 91, ποὺ ὁ Marcovich εἶχε ἀθετήσει³⁶.

Λιγότερη βεβαιότητα ὑπάρχει στὴν περίπτωση ποὺ διαπιστώνομε κάποιους μεμονωμένους ὅρους μὲ ὅμοια ἢ διαφορετικὴ χρῆση στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἡράκλειτο, ἀλλὰ ποὺ δὲν μαρτυροῦνται μόνο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς συγγραφεῖς στὴν προκλασσικὴ περίοδο. Ἔτσι γιὰ τὸ ἐπιφράσαιτο³⁷ τοῦ Ἡρακλείτου 5 ἔχομε ἓνα προμαρτυρημένο ἐπιφράσαι τοῦ Ἀρχιλόχου 70,6, ἀλλὰ τὸ ρῆμα ἔχει χρησιμοποιηθῇ καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ ἀπὸ τοὺς λυρικοὺς πρὶν ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, ὥστε δὲν μποροῦμε νὰ στηρίξωμε καμιὰ σκέψη· γιὰ τὸ δόμοισι μὲ τὴ σημασία τοῦ ναοῦ στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τοῦ φιλοσόφου, σὲ χρῆση μοναδική στὸν πεζὸ λόγο³⁸, ἓνα δομο[τοῦ ποιητῆ 5,16, χωρὶς τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστωθῇ ἡ σημασία του. Τὸ ρῆμα ἔλπομαι τὸ συναντοῦμε συχνότερα ἀπ' ὅσο θὰ περιμέναμε στὰ ἐλάχιστα λείψανα τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρχιλόχου 101 131,11 149,2 172,11, ὥστε, ὅταν διαβάζωμε στὸν

35. Ὁ W. Bröcker, *Heraklit zitiert Anaximander*, «Hermes» 84 (1956) 382-384 (= *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker* 209-213), εἶχε ὑποστηρίξει, ὅμως χωρὶς ἐπιχειρήματα, ὅτι αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα εἶναι κείμενο τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ποὺ παραθέτει ὁ Ἡράκλειτος. Ἡ ὑπόθεση δὲν βρῆκε ἀπήχηση. Βλ. τὶς σχετικὲς ἀντιρρήσεις, ποὺ εἶναι πολὺ σοβαρές, στὸν K. Deichgräber, *Rhythmische Elemente im Logos des Heraklit*, «Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaften in Mainz» 1962, 512,1. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Lilja 26 καὶ 28 ἤρθε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὶς διαπιστώσεις τοῦ Haberle, τοῦ Snell καὶ τοῦ Deichgräber, ὅτι στὸ ἀπόσπασμα οἱ ὅροι καρφαλέον, θέρεται καὶ νοτίζεται εἶναι ποιητικοί, προβάλλοντας τὸ ἐπιχείρημα ὅτι αὐτοὶ μαρτυροῦνται καὶ στὸ Corpus Hippocraticum. Πρόκειται ὅμως γιὰ ἐπιχείρημα πλασματικό, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἱποκρατικὲς μαρτυρίες ἀποτελοῦν ἐπαναληπτικὴ μίμηση τοῦ Ἡρακλείτου. Ἔτσι βλ. τώρα πάλι B. Snell, *Die Sprache Heraklits*, «Hermes» 61 (1926) (= *Gesammelte Schriften*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1966, 132,2).

36. Γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ὅρου μαρτυρεῖ ἡ μεταφορὰ του στὶς ψευδο-ἡρακλειτικὲς Ἐπιστολὲς 6,29.

37. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἐπιφράσαιτο βλ. Fränkel, *Eine Stileigenheit der frühgriechischen Literatur* στὸ *Wege und Formen* 77.

38. Βλ. Lilja 27.

Ἡράκλειτο 18 καὶ 27 τοὺς τύπους *ἔλπηται* καὶ *ἔλπονται*, ὁ νοῦς στρέφεται στὸν ποιητὴ, ὅμως χωρὶς τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστωθῇ κάποια ιδιαίτερη σχέση, γιατί τὸ ρῆμα ἔχει χρησιμοποιηθῇ πολὺ στὸ ἔπος· μόνο ἀπὸ τὴ διαπιστωμένη (σελ. 119) σχέση τοῦ ἡρακλειτικοῦ ἀποσπ. 18 στὸ σύνολό του μὲ τὸ ἀπόσπ. 114 τοῦ Ἀρχιλόχου, ὅπου ὁ ὅρος *ἄελπτον*, γίνεται θεμιτὴ ἡ ὑπόθεση γιὰ κάποιο λειτουργικὸ ρόλο τοῦ ρήματος τοῦ ποιητῆ στὴ σκέψη τοῦ σοφοῦ. Γιὰ τὸ *οὐκ ἐπαῖων ὅκη βαίνει* τοῦ Ἐφεσίου 117 ὑπάρχουν προμαρτυρημένα στὸν ποιητὴ τὸ *μάλ' εὖ βεβηκότας* 94,3 καὶ τὸ γνωστότερο *ἀσφαλέως βεβηκὼς ποσσὶ* 96,4, ὅπου τὸ *ἀσφαλέως* ἀντιστοιχεῖ στὸ ἡρακλειτικὸ *σφαλλόμενος* ποὺ προηγεῖται στὴ φράση τοῦ παραθέματος. Ἀκόμα γιὰ τὸ *ἄγεται* στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τοῦ φιλοσόφου ὑπάρχει ἓνα *ἀγόμενος* στὸν ποιητὴ 235, χωρὶς συμφραζόμενα. Γιὰ τὸ *φάτις* τοῦ φιλοσόφου 34 σταματήσαμε στὸ *φάτιν μὲν τὴν [πρ]ὸς ἀνθρώπων* τοῦ Ἀρχιλόχου 54,8, ἐνῶ γιὰ τὸ *ἐπιλανθάνονται* καὶ τὸ *λάθοι* τοῦ Ἡρακλείτου 1 καὶ 16 σταθήκαμε στὸ σπάραγμα *λῆσομαι* τοῦ Ἀρχιλόχου 70,2. Τέλος στὸ *χρεὼν* τοῦ φιλοσόφου 80, ἀπὸ δεκτὴ διόρθωση τοῦ Diels, ἀντιστοιχεῖ τὸ *χρεὼ* τοῦ ποιητῆ 131, 9/12, γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, χωρὶς νὰ παραθεωροῦμε τὴ μεσολάβηση τοῦ σπανιώτερου *χρεὼν* στὸν Ἀναξίμανδρο 1 Diels³⁹, καὶ *στά δοκέουσι* 17 καὶ 27, *δοκοίη* 5 καὶ *δοκέοντα* 28 ἓνα *δοκέω* 54,11 καὶ 70,4, ἀλλὰ ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθῇ τὸ *δοκέουσι* τοῦ Ξενοφάνη 12,1, καὶ στὸ *μισθὸν* τοῦ Ἡρακλείτου 58 ἓνα *ἀμισθὶ* τοῦ Ἀρχιλόχου 42.

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ λεξιλογίου τοῦ Ἡρακλείτου μὲ ἐκεῖνο τοῦ Ἀρχιλόχου ἐξάγεται ὅτι ὁ φιλόσοφος πραγματώνει καὶ προσεγγίσεις καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ ποιητῆ. Ἡ ἀναμφισβήτητη ποιητικὴ ιδιοσυγκρασία τοῦ Ἡρακλείτου βεβαιώνεται κάθε φορὰ ποὺ αὐτὸς ἐπιλέγει ἓναν ὅρο ποιητικόν, γιὰ νὰ τὸν ἐνσωματώσῃ στὸ δικό του κείμενο, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἂν καὶ ὄχι ἔμμετρο, σὲ πολλὰ σημεῖα φανερώνεται ποιητικότερο τουλάχιστο ἀπὸ τὰ κείμενα ὧν προσωκρατικῶν φιλοσόφων ἔγραψαν ἔμμετρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ ἀποκλίσεις τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ ποιητῆ διαμορφώνονται σὲ δυὸ κατηγορίες: Στὴν πρώτη διαπιστώνεται ἡ προτίμηση σὲ ὅρους λιγότερο ποιητικοὺς καὶ στὴ δεύτερη ἡ προτίμηση σὲ ὅρους περισσότερο ποιητικοὺς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ προσφέρει ὁ γλωσσικὸς θησαυρὸς τοῦ λυρικοῦ. Στὴ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ ὑποδηλώνουν ἀντλήση ἀπὸ ἄλλες ποιητικὲς πηγές, καὶ οἱ λέξεις ποὺ ἔχουν πλασθῇ ἀπὸ τὸ σοφὸ τῆς Ἐφέσου καὶ ποὺ ἔτσι καταθέτουν μιὰ μαρτυρία γιὰ τὴ γλωσσικὴ καὶ αἰσθητικὴ μεγαλοφυΐα του.

³⁹ Γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἡρακλειτικοῦ *χρεὼν* μὲ τὸν Ἀναξίμανδρο βλ. Gr. Vlastos, *On Heraclitus*, *AJPh* 76 (1955) 341 ἐπ. (= *Studies in Presocratic Philosophy*. Edited by D. J. Furley and R. A. Allen, 1, London, Routledge & Kegan Paul 1970, 417 ἐπ.).

Ὁ Ἡράκλειτος μεταχειρίζεται τὸν ὄρο *ἄναξ* 93 μὲ τὸν τρόπο τοῦ Ἀρχιλόχου 1,1 14,1 30,1 115,1 117,1 207,2/6, δηλαδή τὸν ἀναφέρει, ὅπως εἶδαμε στὴ σελ. 119, μόνο σὲ θεούς, ἐνῶ στὶς ἄλλες περιπτώσεις μεταχειρίζεται, ὅπως καὶ ὁ Ὅμηρος, τὸν ὄρο *βασιλεὺς* 53 (πρβλ. *ἀρχηγός* 81 στὴ θέση τοῦ ὁμηρικοῦ *ἀρχός*), ὅπου ὁ ποιητὴς ἐκλέγει τὸν ὄρο *δεσπότης* 3,5, ἀμάρτυρο στὸν Ὅμηρο καὶ στὸν Ἡσίοδο. Στὸν Ἡράκλειτο βρίσκουμε τοὺς τύπους τοῦ *ἐπίστασθαι* 41 καὶ 57 καὶ τοῦ *εἰδέναι* 23 57 80 104 ὅπως καὶ στὸν Ἀρχίλοχο (*ἐπίστασθαι* 1,2 4,10 54,14 104,1, *εἰδέναι* 70,3 117,2 196), γνωστοὺς βέβαια ἀπὸ τὸ ἔπος, ἀλλὰ δὲν βρίσκουμε τὰ ἀρχιλόχεια *δαήμων* 3,4 καὶ *ἴδρις* 43,2, ἐνῶ συναντοῦμε τὸ *ἐπαῖων* 117 καὶ τὸ σπάνιο στὸν πεζὸ λόγο *ἱστορας* 35, πού δὲν μαρτυροῦνται στὸν ποιητὴ. Στὸ *ἀοιδαῖς* τοῦ Ἀρχιλόχου 214 ἀντιστοιχεῖ τὸ *ᾄσμα* 15 καὶ τὸ *ἀοιδοῖσι* 104 τοῦ Ἡρακλείτου, ἐνῶ ἀντὶ γιὰ τὸ *ᾄειδε* 95 καὶ τὸ *ᾄδων* 65 τοῦ Ἀρχιλόχου στὸν Ἡράκλειτο βρίσκουμε *ὑμνεον* 15, βέβαια κατὰ τὸ *ὑμνεῖν* τοῦ Ξενοφάνη 1,13. Στὸν Ἀρχίλοχο συναντοῦμε σὲ χρῆση παράλληλη καὶ τὸ ποιητικὸ *ὀμμάτων* 197,2 καὶ τὸ *ὀφθαλμῶν* 22,4, ἐνῶ στὸν Ἡράκλειτο μόνο τὸ *ὀφθαλμοὶ* 101a καὶ 107, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ὁ φιλόσοφος μεταχειρίζεται ποιητικὰ καὶ τὸ *ὄψεις* 26 (πρβλ. 55), πού δὲν σώθηκε στὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Ἐπίσης σὲ χρῆση παράλληλη ὑπάρχει στὸν Ἀρχίλοχο καὶ τὸ ποιητικὸ *ἐργμασιν* 108 καὶ 54, 5 καὶ τὸ *ἔργον* 3,3 5,8 22,3 43,2 128,3 174,2, ἐνῶ στὸν Ἡράκλειτο μαρτυρεῖται μόνο τὸ δεύτερο, 1 καὶ 48, ἂν καὶ τὸ πρῶτο ἦταν πιὸ φυσικὸ νὰ τὸ συναντήσωμε καὶ στὸν Ἡράκλειτο, ὅχι καὶ στὸ Δημόκριτο 43 καὶ 63. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει μὲ τὸν ὄρο *χρήμη* τοῦ Ἀρχιλόχου 94,5, πού τὸν διαπιστώνομε στὸν Ἀτομικὸ 277, ἐνῶ στὸ σοφὸ τῆς Ἐφέσου βρίσκουμε τὸν ἐπίσης παλαιὸ ὄρο *χρησιμοσύνη* 65, προμαρτυρημένο στὸν Τυρταῖο 6,8 καὶ στὸ Θεόγνη 389.

Οἱ ἀποκλίσεις τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ ποιητῆ κάνουν μεγαλύτερη ἐντύπωση σὲ περιπτώσεις πού συναντοῦμε στὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τοὺς μονότυπους διαφορετικοὺς ὄρους, ὅπως *ζοοῦ* καὶ *ζοοὶ* στὸν Ἀρχίλοχο 102,2/3, *ζῶν*, *ζῶντες* καὶ *ζώντων* στὸν Ἡράκλειτο 26 62 63 88· *ἄελπτον* καὶ *ἄελπτίης* στὸν Ἀρχίλοχο 91,3 καὶ 114,1, *ἀνέλπιστον* στὸν Ἡράκλειτο 18· *ροάς* στὸν Ἀρχίλοχο 18,2, *ποταμοῖσι* στὸν Ἡράκλειτο 12· *μοχθίζοντα* στὸν Ἀρχίλοχο 223, *μοχθεῖν* στὸν Ἡράκλειτο 84b. Αὐτὲς οἱ ἀποκλίσεις θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς δείγματα ἀπὸ τὶς ἀναζητήσεις τοῦ φιλοσόφου γιὰ τὴ δόμηση ἐπιστημονικῆς πεζογραφίας, μὲ κάποια αὐτάρκεια βασισμένη σὲ μέσα λιτά.

Ἡ ποιητικὴ ἰδιοσυστασία τοῦ Ἡρακλείτου ἐπιβάλλει ταυτόχρονα καὶ κάποια ἄλλη τάση, ἀντίθετη στὴν προηγούμενη. Εἶναι ἐκείνη πού μᾶς ἀποκαλύπτεται, ὅχι χωρὶς ἐκπληξή μας, στὶς περιπτώσεις πού διαπιστώνομε ὅτι ὁ φιλόσοφος ὑπερακοντίζει τὸν ποιητὴ στὸ ποιητικὸ λεξιλόγιο.

Ἔτσι ὁ Ἡράκλειτος δὲν γράφει ποτέ, ὅπως ὁ Ἀρχίλοχος *νύκτα* 114,3, ἀλλὰ πάντα τὸ σπάνιο⁴⁰ *εὐφρόνη* 26 57 67 99· στὸν ποιητὴ διαβάζομε *ἐξέφυγον* 8,3, στὸ φιλόσοφο *διαφυγγάνει* 86, ἄγνωστο καὶ στοὺς ἐπικοὺς καὶ στοὺς λυρικοὺς· στὸν ποιητὴ *πεσόντων* 97,1 καὶ *κατθανοῦσι* 103, στὸ φιλόσοφο τὸ ὁμηρικὸ T 31 Ω 415 λ 41 *ἀρηιφάτους* 24· στὸ λυρικὸ ποιητὴ μόνο *νεκρῶν* 97,1, στὸ φιλόσοφο, ὅπως καὶ στὸν Ὅμηρο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *νεκρῶν* 63 καὶ *νέκνες* 96· στὸν ποιητὴ μόνο *θανάτου* 8,3, στὸ φιλόσοφο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *θάνατος* 21 36 48 62 καὶ *μόρους* 20 25, σπάνιο στὸν πεζὸ λόγο. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς ὑπάρχουν στὸν Ἡράκλειτο καὶ λέξεις, ὅπως ἡ μοναδικὴ *ἀγχιβασίην* 122, τὸ *λεσχηνεύοιτο* 5, τὸ *νοτίζεται* 126⁴¹, τὸ *οἰακίζει* 64 καὶ τὸ *τοκεῶνων* 74, ποὺ θὰ περίμενε κανεὶς νὰ τὶς συναντήσῃ στὸν Ἀρχίλοχο ἢ σὲ κάποιον ἄλλο ποιητὴ, προτοῦ τὶς διαβάσῃ στὸν πεζὸ λόγο ἑνὸς φιλοσόφου. Δὲν ἀποκλείεται ἓνα ἀκόμα μέρος ἀπὸ τὶς ποιητικὲς λέξεις τοῦ Ἡρακλείτου νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τὸν Ἀρχίλοχο σὲ τμήματα τοῦ ἔργου του ποὺ δὲν ἔφτασαν στὰ χέρια μας, ἀλλὰ τὸ πράγμα δὲν ἀλλάζει· ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἐφεσίου στὸν τομέα τῆς ἐκλογῆς τῶν λέξεων δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ οὔτε ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἄντλησε ἀπὸ τὸν Ἀρχίλοχο οὔτε ἀπὸ ὅσα ἀναμφίβολα ἄντλησε ἀπὸ ἄλλες ποιητικὲς πηγές. Σὲ πολὺ μεγάλο ποσοστὸ ἡ ποιητικὴ λέξη εἶναι προσωπικὴ δημιουργία τοῦ σοφοῦ, καὶ σημασιολογικὰ καὶ λειτουργικά⁴². Τὴ βεβαιότητα γι' αὐτὸ δὲν μᾶς τὴν παρέχει ἡ λεξικογραφικὴ τεκμηρίωσις τῆς πρώτης μαρτυρίας, ἀφοῦ τὶς πιὸ πολλὰς φορὲς αὐτὴ ἡ τεκμηρίωσις ἐδράζεται στὸ κενὸ τῆς ἀπώλειας ἀρχαιοτέρων κειμένων· τὴ βεβαιότητα μᾶς τὴν παρέχει ἡ πυκνότης τοῦ Ἡρακλειτικοῦ κειμένου σὲ ποιητικὰ στοιχεῖα, ἀσυνήθιστη ὅταν συγκριθῇ μὲ τὰ κείμενα ὅλων τῶν Προσωκρατικῶν.

Γιὰ τὴ σκληρὴ ἐπικριτικὴ γλῶσσα καὶ τὴ σχετικὴ μὲ αὐτὴν ἐλευθεροστομία ὁ *ψογερός*⁴³ Ἀρχίλοχος πρέπει νὰ στάθῃκε πρότυπο τοῦ Ἡρακλείτου. Πραγματικά, σ' αὐτὸ τὸν τομέα τῆς ἐκφραστῆς τοῦ πνεύματος, ἂν ἐξαιρέσωμε τὸν Ξενοφάνη, ποὺ βρίσκεται καὶ χρονικὰ καὶ ιδεολογικὰ πιὸ κοντὰ στὸ σοφὸ τῆς Ἐφέσου, κανένας ἄλλος δημιουργὸς τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου δὲν παρουσιάζει ἀναλογίες μὲ τὴν πνευματικὴ ἰδιομορφία τοῦ Ἡρακλείτου

40. Βλ. Lilja 27.

41. Γιὰ τὸν ὄρο βλ. τὴ σημ. 35.

42. Πρβλ. J. Haberle, *Untersuchungen über den ionischen Prosastil*, Diss. München 1938, 15 ἐπ.

43. Ἔτσι χαρακτήρισε τὸν ποιητὴ πρῶτος ὁ Πίνδαρος, *Πυθιονίκαι* 2,55 Snell-Maehler. Βλ. Α. Δ. Σκιαδᾶς, *Ψογερός Ἀρχίλοχος*, «Ἀθηνᾶ» 68 (1965) 33-42. Πρβλ. σελ. 113 τοῦ παρόντος.

περισσότερες ἀπ' ὅσες ὁ Ἀρχίλοχος. Δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα ποσοστὸ ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τῶν χλευαστικῶν ἀφορισμῶν καὶ τῶν μειωτικῶν ὑπαινιγμῶν τοῦ Ἐφεσίου τὸ βρίσκουμε, καὶ μάλιστα μὲ ὁμοια λειτουργικότητα, στὸ λόγο τοῦ ἀρχαιότατου λυρικοῦ: *ἀναιδείη* τοῦ ποιητῆ 119,5 γιὰ τὸ *ἀναιδέστατα* τοῦ φιλοσόφου 15· *ἀπάγχεαι* τοῦ ποιητῆ 106 γιὰ τὸ *ἀπάγξασθαι* τοῦ φιλοσόφου 121· *κύλων* καὶ *κυσὶ* τοῦ ποιητῆ 120,5 καὶ 193,9 γιὰ τὸ *κύνες* τοῦ φιλοσόφου 97· *ὄνος*, *ὄνου* καὶ *ὄνον* τοῦ ποιητῆ 17,1 149,4 180,2 γιὰ τοὺς *ὄνους* τοῦ φιλοσόφου 9 καὶ *φθειρσί* τοῦ ποιητῆ 223 γιὰ τοὺς *φθεῖρας* τοῦ φιλοσόφου 56.

Ὅταν ὁ φιλόσοφος, χολωμένος μὲ τοὺς συμπολίτες του, γιὰ ἐξόρισαν τὸν εὐνοούμενό του πολιτικὸ Ἑρμόδωρο, λέει γεμᾶτος ὀργή τὸ *ἄξιον Ἐφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι* 121, δὲν πρωτοτυπεῖ. Ὁ ποιητῆς, μὲ ἀνάλογα αἰσθήματα ἀπέναντι σ' ἐκείνους ποὺ τὸν ἐβλάψαν, ὅπως εἶναι ὁ Λυκάμβας ποὺ ἀθέτησε τὸ λόγο του νὰ δώσῃ στὸν Ἀρχίλοχο τὴν κόρη του τῇ Νεοβούλῃ, πρέπει νὰ εἶχε ξεσπάσει σὲ μιὰ τέτοια προτροπή, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 106: *σὺ γὰρ δὴ παρὰ φίλων ἀπάγχεαι*. Σὲ μιὰ τέτοια ὀργισμένη προτροπή ἴσως, ὅχι σὲ πραγματικὸ γεγονὸς⁴⁴, ὀφείλεται ἡ παράδοση, μαρτ. 60 καὶ 64 στὴν ἐκδόση Tarditi, γιὰ τὸ βίαιο θάνατο τοῦ Λυκάμβα καὶ τῆς κόρης του, *ἀψαμένων βρόχους ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσή τους* γιὰ τὸ διασυρμό τους μὲ τὰ δηκτικὰ τραγούδια τοῦ πικραμένου ποιητῆ. Ὁ Ἡράκλειτος 97, βάζοντας στὸ κείμενό του τὴν παροιμία *κύνες καταβαῦζουσιν ὃν ἂν μὴ γινώσκωσι*, κάνει ἓναν περιφρονητικὸ ὑπαινιγμὸ γιὰ ὅσους ὑποδέχτηκαν ἀρνητικὰ τὴν ἀλήθεια τῆς θεωρίας του. Αὐτοὶ ποὺ δὲν ἀναγνώρισαν τὸ φιλόσοφο εἶναι στὴ συνείδησή του σκυλλιά. Μὲ τὴν ἴδια λέξη εἶχε χαρακτηρίσει καὶ ὁ Ἀρχίλοχος 120 (πρβλ. 193,9) τοὺς μισητοὺς σ' αὐτὸν Θρακιῶτες, ὅταν τοὺς πολεμοῦσε: *Κυσὶ Θρέϊξιν δῶρ' ἔχων ἀκήρατον | χρυσόν*, ἔχοντας βέβαια ὡς πρότυπο τὸν Ὅμηρο N 623, ὅπου οἱ Τρῶες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ Μενέλαο *κακαὶ κύνες*. Στὸ ἴδιο κλίμα τῶν μειωτικῶν ὑπαινιγμῶν βρίσκεται καὶ ἡ ἐπίσης παροιμιακὴ ἐκφραση τοῦ Ἡρακλείτου 9 ὅτι τὰ γαῖδούρια θὰ ἔχαν κάλλιο τ' ἄχερα ἀπὸ τὸ χρυσάφι: *ὄνους σύρματ' ἂν ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν*. Ὡς ὄνους ὁ φιλόσοφος ἐννοεῖ βέβαια ἐκείνους ποὺ ἔχει στὸ νοῦ του, ὅταν μεταχειρίζεται τὸν ὄρο *κύνες*· ἀλλὰ μὲ τὸν ἴδιο ὄρο πρὶν ἀπὸ τὸ φιλόσοφο ὁ ποιητῆς εἶχε χαρακτηρίσει ἢ εἶχε ὑπαινιχθῇ πρόσωπα μισητὰ σ' αὐτόν, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες φράσεις στὰ ἀποσπ. 149 καὶ 180: *Ἀρκάδος σ' ὄνον* καὶ *ἢ δέ οἱ σάθη | ὄση τ' ὄνου Πριηνέως*. Ἀκόμη καὶ ἡ φράση τοῦ Ἡρακλείτου 56, ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀποδοκιμασία τοῦ Ὀμήρου, *παῖδες φθεῖρας κατακτείνοντες* δὲν ἀποκλείεται νὰ

44. Βλ. O. Crusius, *Archilochos*, RE 2 (1895) 494 ἐπ. Blumenthal 18-22 38. Treu 162 251 ἐπ. Skiadas 114.

ἔχη κατὰ κάποιον τρόπο προδιατυπωθῇ ἀπὸ τὸν Ἀρχίλοχο 223, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τῆ φράση *φθειρσὶ μοχθίζοντα*.

Οἱ σχέσεις ποὺ ἐπισημάνσαμε ἀνάμεσα στὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι αὐτονόητο ὅτι δὲν ἐνδέχεται νὰ ἐξηγηθοῦν ὅλες μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἀπὸ αὐτὲς ἄλλες μπορεῖ νὰ προκύπτουν μὲ τῇ συνειδητῇ καὶ σκόπιμῇ λήψῃ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ· ἄλλες νὰ ἀνάγωνται σὲ ἀσυνεῖδητη προβολὴ στοιχείων ἀφομοιωμένων ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου σὲ χρόνο ποὺ δὲν θὰ μπορούσε οὔτε ὁ ἴδιος νὰ προσδιορίσῃ· ἄλλες νὰ προϋποθέτουν κοινὰ πρότυπα, ποὺ θὰ παραμείνουν ἄγνωστα γιὰ πάντα· ἄλλες νὰ ὀφείλουν τὴν ἐμφάνισή τους σὲ παράλληλῃ γένεση καὶ ἄλλες νὰ αἰτιολογοῦνται μόνο ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ σημερινοῦ μελετητῆ, δηλαδὴ ἀφοῦ μὲ τὴν ἀπώλεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ἀρχαϊκῆς δημιουργίας ὀρισμένα στοιχεῖα λόγου πῆραν γιὰ μᾶς τὸ γνῶρισμα τῆς σπάνιας ἢ καὶ μοναδικῆς μαρτυρίας. Δυστυχῶς, ἡ ἀποσπασματικὴ παράδοση, ὄχι μόνο τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, κάνει ἀντικειμενικὰ ἀδύνατη τὴ διείσδυση στὸ χῶρο τῆς καταγωγῆς κάθε σχέσης ποὺ περιγράψαμε. Ἐκεῖνο ποὺ τελικὰ μπορούμε νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι, ἂν στὰ λίγα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ καὶ στὰ ἀκόμα λιγότερα τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου ἀνακαλύπτωμε τόσες καὶ τέτοιες σχέσεις, δικαιούμαστε νὰ ὑποθέσωμε τίς διαστάσεις τους μεγαλύτερες στὸ σύνολο τοῦ ἔργου τους. Αὐτὲς οἱ σχέσεις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ποιητῆ δείχνουν τὴν ἐπιβίωσή του μέσα σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ μεγαλοφυΐα, ποὺ ἦρθε στὸν κόσμον ἑκατὸ χρόνια ἀργότερα· ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ φιλοσόφου δείχνουν ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς μόρφωσής του καὶ τῆς ποιητικῆς ιδιοσυγκρασίας του καὶ μιὰ ἀπὸ τίς πηγὲς τῆς ιδιότυπης γλώσσας του.

ARCHILOCHOS UND HERAKLIT

QUELLENFORSCHUNGEN ZUM PHILOSOPHEN

Zusammenfassung.

Im ersten Teil wird die heraklitische Kritik gegen Archilochos erörtert. Das Problem ergibt sich aus Heraklits 42 Angriff auf Homer und Archilochos, nämlich daß ihre Zeitgenossen sie aus den musischen Wettkämpfen hätten hinauswerfen und mit der Rute streichen sollen: "Ὀμηρον

ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι, καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.

Es wird zunächst erwiesen, daß diese Verwerfung, die das älteste Zeugnis über Archilochos auf philosophischem Boden und zugleich das einzige über die Lyriker bei Heraklit darstellt, in einer für Heraklit typischen Ausdrucksform verfaßt ist, daß der Ausdruck ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι von Hipponax, dem älteren Mitbürger Heraklits, stammt, daß insbesondere der Terminus ἐκβάλλεσθαι vielfache Andeutungen gegen Archilochos enthält und daß der Satz im Ganzen auf Grund der agonistischen Fachsprache dreideutig zu interpretieren ist, nämlich zunächst in der Hauptbedeutung, daß die verworfenen Dichter aus den musischen Wettkämpfen hinausgeworfen werden sollten, dann metaphorisch, daß sie ihre Rolle in der Gesellschaft schlecht gespielt hätten und schließlich, daß ihnen im Kampf um die Wahrheit keine Teilnahme gestattet sei.

Die Verwerfung von Archilochos wird durch das Wahrheitskriterium erklärt, das im Denken Heraklits das herrschende ist, und durch drei Argumente bergündet: a. Die Verwerfung Homers und Hesiods, deren Weisheit von dem Philosophen als eine Vielwisserei erklärt ist, die zur Kenntnis der Wirklichkeitsprinzipien nichts beitragen kann. b. Die Verwerfung anderer Personen, außerhalb der Dichtung, die der Philosoph als ψευδῶν τέκτονας zeigt. c. Den Gegensatz zwischen Archilochos und Heraklit sowohl in Bezug zum Erkenntnisproblem wie auch in der Anschauung der Naturwelt im Zusammenhang mit der Stellung des Menschen innerhalb derselben und bei den Gedanken über das Schicksal der Seele nach dem Tode.

Die Stellung Heraklits gegen Archilochos, erörtert im Vergleich mit jener Pindars und Kritias gegen den Dichter, führt zu dem Ergebnis, daß gegen den Dichter in der vorplatonischen Zeit allgemein Abscheu herrscht, entstanden aus aristokratischen Kreisen, nach deren Moral der Bastard und radikale Archilochos ein Skandal darstellte.

Es wird darauf aufmerksam gemacht, daß die Verwerfung mittelbar einen Vorwurf gegen die Zeitgenossen von Homer und Archilochos bildet, weil sie die Dichter ἐκ τῶν ἀγώνων nicht ἐξέβαλλον und nicht ἐρράπιζον, sondern durch ihre Toleranz bewiesen hatten, daß sie mit den Fabeln zufrieden waren und auf diese Weise zur Verbreitung der Lüge bzw. zur Bewahrung des Dunkels mitwirkten. Es wird außerdem Klar, daß die gepaarte Erwähnung von Homer und Archilochos bei Heraklit eine Tradition eröffnet, welche zeigen kann, daß die alten Griechen, wenn sie schon nicht im Bewußtsein hatten, sich auf die Führer zweier Dichtungsarten zu beziehen, wenigstens wußten, daß sie es sowohl in Bezug zum Wert- wie auch zum Prioritätskriterium mit zwei von den ersten Dichtern zu tun hatten. Zuletzt wird betont, daß das Zeugnis als solches ein Argument bringt, daß Archilochos schon

in der archaischen Zeit ein herkömmlicher Wert solches Ranges war, daß er Heraklit so viel Anlaß zur Kritik gab wie Homer und Hesiod.

Im zweiten Teil wird der Einfluß von Archilochos auf Heraklit erörtert. Darin wird bezeugt, daß der Philosoph, der selbst dem gleichen ionischen Kulturraum wie auch der Dichter angehört, in der archilochischen Dichtung folgende Gedanken in einer Vorform vorgefunden hatte: a. Den Verwandlungsbergiff (Archilochos 94 - Heraklit 53). b. Das Erkenntnisproblem (Archilochos 108 - Heraklit 17). c. Die Meinung daß der Krieg ein gemeinsames Schicksal für alle sei (Archilochos 98 - Heraklit 80). d. Den Gedanken, daß die Grenzen des Möglichen nicht bekannt seien (Archilochos 114 - Heraklit 18).

Es wird gezeigt, daß Archilochos als erster den σημαίνειν-Begriff mit Apollon (Archilochos 30 - Heraklit 93), den Weisheitsbegriff mit der Kybernetik (Archilochos 40 - Heraklit 41) und den Gegenseitigkeitsbegriff mit dem Verwandlungsprozess (Archilochos 10 - Heraklit 90) verbunden hatte und daß er sich des bekannten Gegensatz-Schemas ἔν-πάντα bediente, das eine grundlegende Funktion im Denken Heraklits hat. Gleichfalls wird bestätigt, daß Grundbegriffe bzw. Ausdrucksweisen der Naturtheorie Heraklits, wie ἀμοιβή, ἀνταμοιβή und ὑγρὸν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται, von dem Dichter sowohl semasiologisch als auch funktional vorbereitet sind, wobei bemerkt ist, daß die Termini ἀμοιβή und ἐργάτης bei Archilochos die Echtheit derselben in Heraklits zweifelhaften Fragmenten garantieren.

Ein erschöpfender Vergleich des Wortschatzes von Archilochos und Heraklit ergibt, daß Heraklit sich der Sprache des Archilochos teilweise annähert, teilweise sich von ihr entfernt. Die Annäherungen können aus der Aufnahme poetischer Elemente erklärt werden, was einer allgemeinen Tendenz des Philosophen entspricht, die Abweichungen teils als Übernahme aus anderen Quellen, teils als Heraklits Neuschöpfungen und teils aus der Notwendigkeit zum Aufbau einer wissenschaftlichen Sprache. In diesem Zusammenhang werden Beispiele vorgebracht, die zeigen können, daß der Philosoph den Dichter im poetischen Wortschatz übertrifft. Zuletzt wird klargemacht, daß Archilochos im Bereich der unerbittlichen Sprache der Kritik und der damit zusammenhängenden Offenheit ein Vorbild Heraklits gewesen war.

Als letztes Resultat ergibt sich: die bezeugten Beziehungen zwischen den erhaltenen Fragmenten von Archilochos und Heraklit gestatten es, einerseits diese im Ganzen ihrer verlorenen Werke als viel intensiver zu vermuten; andererseits ermöglichen sie Aussagen über das Nachleben des Archilochos bei einem philosophischen Genie und zugleich über Heraklits Bildungsgrad, dichterisches Temperament und Quelle seiner Sprache.

Athen

Evangelos N. Roussos

INDEX LOCORUM

*Αναξίμανδρος 1 : 124

*Αρχίλοχος

1,1 : 125

1,2 : 120 125

3 : 122

3,2 : 123

3,3 : 125

3,4 : 125

3,5 : 125

4,10 : 125

5,8 : 125

5,16 : 123

8 : 112,17

8,3 : 126

10 : 115

10,9 : 122

14,1 : 125

17,1 : 127

18,2 : 125

22,3 : 125

22,4 : 125

30 : 119

30,1 : 125

40 : 120

42 : 124

43,1 : 123

43,2 : 125

51 : 123

54,5 : 125

54,7 : 122

54,8 : 124

54,11 : 124

54,14 : 125

65 : 125

70,2 : 124

70,3 : 125

70,4 : 124

70,6 : 123

75,3 : 122

86 : 121

91,3 : 119 125

94 : 117

94,3 : 124

94,5 : 125

95 : 125

96,4 : 124

97,1 : 126

98 : 112,18 118

99,3 : 122

101 : 123

102 : 112

102,2/3 : 125

103 : 112,17 126

104,1 : 121 125

104,2 : 122

106 : 127

107 : 122

108 : 110 117 125

114 : 111έπ. 119 124

114,1 : 125

114,3 : 126

114,7 : 122

115,1 : 125

117 : 125

117,1 : 125

117,2 : 125

119,4 : 121

119,5 : 127

120,5 : 127

120,6 : 118

123,1-2 : 121

126,17 : 122

128,3 : 125

131,9/12 : 124

131,11 : 123

134 : 112,17

149,2 : 123

149,4 : 127

164 : 121

170 : 122

172,11 : 123

174,2 : 125

180,2 : 127

193,5 : 122

193,9 : 127

196 : 121 125

197,2 : 125

207,2/6 : 125

209 : 123

214 : 125

223 : 125 127

235 : 124

238 : 122

244 : 123

Δημόκριτος

21 : 104,5 110,13

43 : 125

63 : 125

117 : 120

158 : 122

277 : 125

297 : 110,13

Διογένης ὁ Λαέρτιος

9,1 : 103,2

*Εμπεδοκλῆς 2,5-6 : 110,15

*Ἡράκλειτος

1 : 124 έπ.

2 : 121

5 : 123 126

6 : 122

9 : 127

10 : 121

12 : 125

15 : 125 127

16 : 124

17 : 110 έπ. 117 124

18 : 119 124 έπ.

20 : 126

21 : 126

23 : 125

24 : 126

25 : 126

26 : 125 έπ.

27 : 124

28 : 110 122 124

29 : 121

30 : 112 116

31 : 116

32 : 121

34 : 124

35 : 108 125

36 : 116 126

39 : 105,6

40 : 104,5 105,6 106,7

108 έπ.

41 : 108 έπ. 120 125

42 : 103-114

45 : 120

48 : 122 125έπ.	121 : 105 107 127	Τ 31 : 126
50 : 121	122 : 126	Θ 125 : 120
53 : 117 έπ. 125	126 : 116 126	Ω 415 : 126
55 : 125	129 : 105,6 106,7 110	λ 41 : 126
56 : 104,5 105,6 106,7	[Ἐπιστολαί]	σ 137 : 122
107 έπ. 127	4,23 : 110,13	Ὀρφικοί
57 : 104,5 105,6 106,7	6,29 : 123,36	121 : 120
108 125 έπ.	9,22 : 110,13	226,1 : 122,33
58 : 105 124	Ἡσίοδος, Ἀσπίς	Παρμενίδης
62 : 125 έπ.	149 : 121	1,19 : 122,33
63 : 106,7 125 έπ.	Θέογνις	16 : 110,15
64 : 126	10 : 120	Πίνδαρος, Πυθιονίκαι
65 : 125	389 : 125	2,52-56 : 113 126,43
66 : 122	564 : 120	Πλάτων
67 : 126	807-8 : 119	Θεαίτητος 152e:104,3
74 : 126	1005-7 : 118	179e:104,3
75 : 123	1052 : 120 έπ.	Κρατύλος 398b : 113
80 : 112,18 118 124	Ἰππῶναξ 7,1 : 105	Μένων 91d-92a :
81 : 110 125	Καλλίνος 1,18 : 112	104,3
84b : 125	Κριτίας	Πολιτεία 10,600a-e :
86 : 126	1 : 104,5	104,3
88 : 116 125	44 : 104 113 έπ.	Σοφιστής 246a : 107
90 : 122	Ξενοφάνης	Πλωτίνος, Περί καθόδου
91 : 123	1,13 : 125	ψυχῆς 1,12 : 122,33
93 : 119 125	9 : 104,5 105	[Πυθαγόρεια] Χρυσᾶ Ἔπη
94 : 112	10 : 104,5 105 109	53 : 119
96 : 107 126	11 : 104,5 105	Σημωνίδης ὁ Ἀμοργῖνος
97 : 127	12,1 : 124	2 : 112
99 : 126	21 : 121	Σιμωνίδης ὁ Κεῖος 511,1 :
101a : 125	Ὅμηρος	119
104 : 105,6 114 121	Η 102 : 120	Σόλων 1,52 : 120
125	Θ 481 : 120	Τυρταῖος
105 : 104,5	Ν 623 : 127	6,8 : 125
107 : 125	Π 262 : 118	9,15 : 118
117 : 124	Σ 309 : 112,18 118	9,23-34 : 112